

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXII

септембар — октобар

Број 5

UDK 34

YU — ISSN 003 — 2565

Изворни чланци

UDK — 340.12

др Стеван Врачар,
професор Правног факултета у Београду

ПОЛАЗИШТА ФИЛОЗОФСКОПРАВНОГ СИНТЕТИЗМА ТОМЕ ЖИВАНОВИЋА

Поводом стогодишњице рођења (1884—1984)

Увод

Поводом стогодишњице рођења Томе Живановића (1884—1984) — као истинског великана југословенске правне науке, свакако највећег правног филозофа и кривичара српског народа — првенствено одређени кругови културних посленика, а нарочито прегалаца у оним научним областима у којима је он оставио своје драгоцено научно дело, посебно се осећају обавезним да на најпримеренији начин обележе ову значајну годишњицу. Не, наравно, само да би се удовољило неким конвенцијама које у свакој средини, а посебно овој нашој, понекад задобијају снагу и изглед испразних али и незаобилазних форми. Напротив, управо зато да би се — колико је то у нашим условима и у нашим моћима достигну — овај непосредни повод искористио и за *ионовно размишљање* о овом великом правном мислиоцу и његовом заиста огромном делу(1).

А у сваком таквом размишљању неминовно, само по себи и одмах намеће се оно што представља главно и у сваком погледу највеће достигнуће овог великана. То је његов *Систем синтетичке правне филозо-*

(1) Вид. *Споменица посвећена преминулом академику Томи Живановићу*, уредник академик Душан Недељковић, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CDLXV, Споменица, књ. 62, Београд, 1973, стр. 66. Ова књига садржи: академик Душан Недељковић, Правни пеналист, етичар и филозоф Тома Живановић, стр. 11; Др Драгољуб Димитријевић, Наш учитељ Тома Живановић, стр. 13; академик Душан Недељковић, Стваралачки рационалист и хуманист Тома Живановић, стр. 17; академик Радомир Лукић, Правнофилозофско дело Томе Живановића, стр. 19; Др Тихомир Васиљевић, Огроман допринос науци Томе Живановића, стр. 27; Др Милан Милутиновић, Богато научно стваралаштво Томе Живановића, стр. 33; Др Томица Никчевић, Дело Томе Живановића у историјским наукама и историји права, стр. 39; Библиографија радова Томе Живановића, стр. 45—66.

фије, а то је истовремено и општи наслов његових најважнијих књига. То је његово, како се то каже, *животно остварење* у склопу иначе многих других и значајних списа. Обраћајући пажњу на то, међутим, овим поводом ваља, пре свега, тематизовати и проблематизовати Живановићев *филозофскоправни синтетизам* и то у оним аспектима који предочавају и прикладно осветљавају „*раћање*” поменутог животног остварења. То није, наравно, прост акт научног откривања и саопштавања научној јавности једног мање или више утврђеног погледа, једног оријентационог научног програма, већ је то, у ствари, сложен и дуготрајан *процес записивања сопственог становишта*, изналажења оних *битних претпоставки* на којима почивају сва каснија разматрања, утврђивања *најважнијих идеја* које као нити-водиље прожимају основни мисаони ток и све главне истраживачке захвате. А све се то упечатљиво огледа и, тако рећи, фиксира у *полазиштима* Живановићевог филозофскоправног синтетизма. Значај и вредност тих полазишта, пак, изванредно снажно испољавају се и потврђују у свим оним непосредним и далекосежним консеквенцама у изградњи целокупног Живановићевог научног опуса, у његовом свеколиком стваралаштву.

I. НАЗНАЧЕЊЕ НЕКИХ ПОЛАЗИШТА

Да би се све то показало, разуме се, неопходна су темељна истраживања, широка разматрања и одговарајућа аргументација. У овој прилици, међутим, довољно је и указивање на нека од таквих питања поготову зато што се не може избећи њихов *двоврсно третирање*: с једне стране, треба тежити што поузданијем и тачнијем *разумевању* и *тумачењу* одговарајућих схватања Т. Живановића и, с друге стране, не могу изостати ни извесна *критичка запажања*. При томе, такво двоврсно третирање претпоставља бар некакво познавање не само сложених духовних и идејних склопова у којима се све то налази, у несагледивим међузависностима, него и оних наизглед сасвим удаљених и за ово ирелевантних друштвено-историјских стања и збивања.

1. **Одређивање филозофскоправног синтетизма.** Сваки синтетизам, па и овај Живановићев, већ својим називом непосредно упућује на повезаност с оним што се у науци сматра *синтезом*, што истовремено подразумева и разликовање *анализе*. Ако се под тим не подразумевају само две опречне логичке операције, већ и специфични методски поступци који су иначе међузависни(2), онда се они појављују као два карактеристична облика мислене и практичне делатности, с опречним усмерењима и дејствима. Анализа означава рашчлањивање датог предмета и превасходно бављење његовим елементима, а синтеза представља сједињавање односних елемената и првенствено бављење целином одређених предмета. То је неизбежно у свим наукама, али се спецификује зависно од општег карактера и својстава дотичних наука. Зато се и на терену правне науке мора водити рачуна о методолошком значају и нарочитој примени анализе и синтезе(3).

(2) Б. Петронијевић, *Основи логике, Формална логика и општа методологија*, Штампарија „Давидовић”, Павловића и друга, Београд, 1932, стр. 176.

(3) Б. Петронијевић, *оп. цит.* стр. 171—175.

Обухватајући укупан историјски развитак и структуру правне науке, може се рећи да су се у вези с тим, али и дејством многих других околности испољавала два основна тока чије је присуство у модерно доба особито упечатљиво. Анализа је неопходна и неизбежна у посматрању, изучавању и објашњавању саставних елемената правне структуре, појединих правних феномена и правних институција. Следствено томе добијају се правна знања која у свом структурисању показују тенденцију партикуларизације у свим правцима и на свим основним плановима. То се најизразитије огледа у насталој специјализацији и дезинтеграцији правних знања, обликовању многих правних дисциплина, засебних предмета, метода и садржинских својстава издвојених знања. У томе је изражен правни аналитизам као мање или више уобличено становиште. Исто тако, међутим, научна истраживања и обликовања знања на истом терену усмеравају се, с истом неопходношћу, и на целокупност правне структуре, на целовите видове многих правних творевина и феномена. Захваљујући томе и настаје и неотклоњиво дејствује тенденција тотализације са свим карактеристичним обележјима знања и осталим последицама. У вези с тим, поред осталог, проистичу унификација и интеграција правних знања, а то је праћено и обликовањем одговарајућих научних дисциплина, својствених им предмета, карактеристичних метода и садржине знања. Све то само по себи представља потврду постојања мање-више изграђеног правног синтетизма као својеврсног становишта(4).

Зависно од тога колико су опредељени у погледу назначених тенденција, да ли свесно и претежно показују делотворност и резултате коришћењем једног или другог методског поступка — правници су или аналитичари или синтетичари. Што се тиче Т. Живановића, пак, одмах ваља нагласити да он није само правни синтетичар. Јер, он не само да има веома снажно изражено одговарајуће становиште, већ је то становиште успео да уздигне на ниво и да му да ранг филозофскоправног синтетизма. Он се не само сврстао у ред сразмерно мањег броја синтетичара, већ је — по свим могућим мерилима — постао један од водећих светских правних синтетичара. Штавише, припадајући неколицини најистакнутијих светских синтетичара(5), он је једини од самог почетка и током изградње свог филозофскоправног система и термилолошки и садржински јасно, доследно и уверљиво за све носио заставу светског правног синтетизма! А када се узме у обзир и чињеница да синтетичари уопште, а филозофскоправни синтетизам Т. Живановића нарочито, настоје да реше далеко сложеније задатке но аналитичари, онда је лако закључити о чему се ради и шта то само по себи представља.

2. Програмски текст за Синтетичку правну филозофију. С једног претежно формалног гледишта и имајући у виду првенствено сасвим одребене систематске показатеље, сваки познавалац опуса Т. Живановића

(4) С. Врачар, *Методолошка интеграција правних наука*, зборник „Међународни симпозијум о методологији правних наука“ 13—14. октобра 1967. године, Српска академија наука и уметности, Београд, 1973, стр. 147—184; Др Стеван Врачар, *Интегрални метод државно-правне науке*, реферат за скуп у САНУ, Београд, 1983, стр. 37, у штампи.

(5) Нпр. W. Sauer, *Grundlagen der Wissenschaft und der Wissenschaften, Eine logische und sozialphilosophische Untersuchung*, 2. Auflage, Verlag für Recht und Gesellschaft AG, Basel, 1949, S. XXXI + 437; W. Suer, *Recht- und Staatsphilosophie*, 1936; J. Binder, *Philosophie des Rechts*, 1925; Julius Binder, *System der Rechtsphilosophie*, Der „Philosophie des Rechts“ 2. vollkommen neu bearbeitete Auflage, Verlag von Georg Auflage, Verlag von Georg Stilke Berlin, 1937, S. 511.

може и мора указати на прву његову књигу објављену 1921. као на нај-поузданији доказ и о његовим *полазиштима*(6). Утолико пре и више што баш та књига пружа низ чињеница које иду у прилог таквом гледишту. Пре свега, сама та књига као прва и уводна, и поред сразмерно малог обима (има свега 99 страница), и својим насловом *Систем синтетичке правне филозофије* и својом садржином сасвим јасно ставља до знања научној јавности каква јој је намера и каква је ауторова оријентација. Затим и нарочито, Т. Живановић том приликом објављује и свој филозофскоправни програм: то је, у ствари, *Предговор* овој књизи. Тај у сваком погледу занимљив и симптоматичан програмски текст — по мом мишљењу један *славан текст*, примерен слави и величини свог аутора не у тренутку објављивања већ оном целокупном стваралачком Живановићевом подухвату током шест деценија беспримерног научног рада — треба навести у целости. Јер, иако веома кратак, тај текст сам по себи све говори и посебно најпрецизније указује на *полазишта филозофскоправног синтетизма*, у њиховом првобитном облику.

„Систем наше синтетичке правне филозофије — каже Т. Живановић — представља према досадашњој филозофско-правној књижевности, кад се он посматра као целина, двојаку новину: 1° што се у њему разликује *две* врсте правне филозофије, филозофије права или правних устанаова и филозофије правних наука, према томе два филозофско-правна система, систем филозофије права и систем филозофије правних наука; 2° што се обе ове врсте правне филозофије схватају као *синтетичке* филозофије.

Писац је за време избегличког живота у иностранству и предавања општег Кривичног Права и опште Теорије права 1916/17 и 1917/18 шк. године на париском правном Факултету почео прво да ради филозофију права у духу постојеће филозофско-правне књижевности. Дошавши у току овога рада до сазнања, да поред исте треба да постоји и филозофија правних наука, преузео да обрађује и ову. Тај га је рад навео на сазнање, да треба да постоји и наука о свакој од ових двеју филозофија. Радећи на томе увидео је, да треба да постоје у овом погледу следеће науке: 1° наука о *заједничком роду* (генусу) филозофије права и филозофије правних наука, на име наука о синтетичкој правној филозофији, која ће као синтетичка наука сачињавати једну грану *посебне* филозофије правних наука: 2° наука о филозофији права (1) и наука о филозофији правних наука (2). Пошто се ове науке појављују као пролегомена за филозофију права и правних наука, дело треба да отпочне с њима. Отуда је ова, прва књига посвећена науци о синтетичкој правној филозофији, док ће друга бити посвећена науци о филозофији права и науци о филозофији правних наука.

Даље књиге ће бити намењене самој филозофији права и филозофији правних наука. Како све имају два дела, *општи* и *посебни*, ово ће се излагање имати да отпочне са *општим* делом. Општи део треба да има две књиге: 1° општа филозофија права или просто филозофија права и 2° општа филозофија правних наука или просто филозофија

(6) Т. Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије*, (Предавање на париском и београдском правном факултету), И. Наука о синтетичкој правној филозофији, Београд, 1921, стр. 99.

правних наука. *Посебни* део треба да има вероватно четири књиге: 1^о филозофија приватног права и наука приватно-правних, 2^о филозофија кривичног права и наука кривично-правних, 3^о филозофија јавног права или, тачније, државног права у ширем смислу (уставног, административног и међународног јавног) и наука државно-правних, 4^о филозофија процесуалног права и наука процесуално-правних.

Термин *синтетичка правна филозофија*, који смо узели за наслов целокупног дела, означава према горе реченом не једну науку, већ скуп двеју наука, филозофије права и филозофије правних наука, како опште тако и посебне. Употребљен је дакле у енциклопедијском смислу, док је у наслову ове, прве књиге употребљен за означавање *рода* двеју поменутих филозофија (в. § 3 V 2 и § 9 VII)"(7).

У тренутку објављивања овог програмског текста и књиге као његовог непосредног покрића и показатеља почетне реализације, ни касније у неколико кратких приказа ове књиге(8) није сагледан и на прави начин подвучен његов значај и историјски домапај. Чак ни неке чињенице нису ваљано процењене. Посматране из данашњег угла, оне су буквално зачуђујуће и готово фасцинантне. У време ужаса првог светског рата, када је и сам морао да избегне из своје земље, када је његов народ после славних победа 1914. године био изложен трагедији какву је ретко који народ доживљавао у Европи, кад је био изложен реалним могућностима физичког и политичког уништења, један Т. Живановић налази духовне прибраности да се свом снагом свог научног талента и преданости баци на проучавање бескрајног подручја филозофије права. При томе, ваља имати у виду да се он дотад бавио искључиво Кривичним правом и стекао велики углед као један од најдаровитијих професора београдског Универзитета. Иако дотад није објавио ниједан текст који би се могао сврстати у филозофију права (не рачунајући његову докторску дисертацију која је, додуше, захватала проблематику кривичног права и филозофије права(9) Т. Живановић од самог почетка, ни мање ни више, и без икаквих дилема и сумњи, с бескрајним самопоуздањем и зачуђујуће изазовно у својој првој расправи објављује један научни програм за који би се свако други осмелио након деценија рада. Он то чини као млад научник у својим тридесетим годинама. Не знамо шта се о томе тада мислило, али такав гест је могао, вероватно, да изазове, најблаже речено, помисао и код најдобронамернијих да се ту, ипак, ради о неодомерној претензији једног бескрајно амбициозног научника. При томе, и Т. Живановић и сви други су били начисто с тим да таква намера никако и ниуколико не значи напуштање или запустање већ стеченог великог угледа на пољу кривичноправне науке. И наравно да се из било којих разлога десило да Т. Живановић такву намеру не спроведе више и даље од те прве књиге — вероватно би се и потврдиле такве процене. Али, мора да зачуди чињеница што је Т. Живановић управо такву намеру потпуно и до краја остварио!

(7) Т. Живановић, *op. cit.* стр. 5—6.

(8) Вид. Б. Тасић, *Томе Живановић: Систем синтетичке правне филозофије*, I, „Архив за правне и друштвене науке“ XX/1921; Боровоје Гашић, *Томе Живановић: Système de philosophie juridique synthétique*, „Мисао“ XXVI 7—8/1928; М. Бартош, *T. Givanovitsch: Système de philosophie juridique synthétique*, „Архив за правне и друштвене науке“, XXXIII/1938.

(9) T. Givanovitsch, *Du principe de causalité efficiente et son application en droit pénal*, I: Principe de causalité efficiente, Paris, 1908, p. XII—178.

Исто онака као што је већ на самом почетку поставио тако чврст и „неопозив“ општи програм, па и план и оквир свог филозофскоправног истраживања(10), Т. Живановић с истом доследношћу и непоколебљивошћу своје првобитне замисли и остварује. Наиме, целокупна *садржина* ове прве књиге, њена општа структура, тематска и проблемска композиција, њени захвати у просторе који се сматрају правном реалношћу, њени непосредни видови комуникације с одређеним тековинама правне мисли, представљеним промишљеном селекцијом литературе, итд. — остављају сами по себи дубок утисак. Ретко се сусреће тако очигледно и упечатљиво остваривање једне изузетно амбициозне и голема намере у научном истраживању. Међутим, тај утисак постаје и неупоредиво дубљи када се сагледају све основне стране његових каснијих књига које, у ствари, представљају у сваком погледу једно стриктно спровођење одавно постављеног плана (10а). Зато, ова прва књига баш својом садржином у потпуности показује да представља *прави темељ* целокупне филозофскоправне зграде коју је Т. Живановић започео градио, и довршио. Зато се и свака оцена њених вредности мора довести у везу и с оценом вредности његових потоњих књига. Међу њима, три главне филозофскоправне књиге и својим обликом и садржином само потврђују и појачавају сопственим вредностима(11) и вредности ове *утемљивачке* и *програмске* књиге. Тако су *фиксирана полазишта Живановићевог филозофскоправног синтетизма*. Ако бисмо се метафорички и фигуративно изражавали, рекли бисмо да је тако *рођен* овај филозофскоправни синтетизам. А у таквом изражавању намеће се и помисао да је овакво „рођење“ овог филозофскоправног синтетизма имало и својеврсну чудесну предодређеност, налик оној *генетској предодређености* у рођењу биолошких јединки. Наиме, са свим оним *особинама, врлинама и манама*, које је имао у часу таквог свог настанка, Живановићев филозофскоправни синтетизам остаје и касније. Његова *генетска структура* репродукције се с „биолошком неумитношћу“ у *структури каснијих књига*, па и у *садржини* и *облику* целокупног Живановићевог филозофскоправног система.

3. Подстицаји за изградњу система Синтетичке правне филозофије. С обзиром на такву формалну и садржинску повезаност, дакле, свих књига Живановићевог *Система синтетичке правне филозофије*(12) једно дубље разматрање о његовим *полазиштима* — па и указивање на њих

(10) Томоа Живановић, *op. cit.* стр. 7—99.

(10а) Живановићев правнофилозофски систем сачињавају пре свега и непосредно следеће књиге: *Систем синтетичке правне филозофије*, Београд, 1921, стр. 99; (даље ће бити цитирана *Систем* књига I); *Систем синтетичке правне филозофије*. 1. Наука о синтетичкој филозофији права, 2. Наука о синтетичкој филозофији правних наука (с елементарних науке о синтетичкој општој филозофији и науке о синтетичкој филозофији наука), Научно дело — Српска академија наука, Београд, 1951, стр. 316; (даље цитирана *Систем* ... књига II); *Систем синтетичке правне филозофије*. 1. Синтетичка филозофија права, 2. Синтетичка филозофија правних наука. (Правна логика и Теорија правног сазнања у оквиру Опште), Српска академија наука, Београд, 1959, стр. 939; (даље цитирана *Систем* ... књига III).

Ово капитално дело Живановић је објавио и на француском језику: Т. Givanovitsch, *Système de la philosophie juridique synthétique* (Cours libre fait à la Faculté de droit de Paris en 1917—1918). — Paris, 1927, p. 6+104; скраћена верзија *Система* ... књига II и *Система* ... књига III појавила се на француском као: Т. Givanovitsch, *Système de philosophie juridique synthétique*, I. Science de la Philosophie du droit, II Philosophie synthétique du droit et des sciences juridiques, Paris, 1970, p. 516.

(11) С. Врачар, *Оцена три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића*, „Зборник за теорију права“, свеска II/1982, стр. 217—248.

(12) У ствари, таква повезаност постоји у целокупном Живановићевом опусу.

— неизбежно излази изван оквира ове прве књиге, мора се ослонити и на остале књиге. Тек у таквој целокупности открива се права природа ових полазишта, па и њиховог развијања. Уз то, наравно, ваља имати у виду и посебно објављиване расправе и чланке.

Карактеристично је да Т. Живановић није могао наћи *непосредне* узоре и успешна синтетичарска остварења на терену правне науке, већ је *посредне* и плодотворне подстицаје нашао, по свему судећи, на просторима који, тако рећи, окружују правну науку. То су филозофија, социологија и психологија.

Мада то сам и изричито не разјашњава, он је потребу и могућност синтетичких захвата, па и приступ у таквом подухвату, као општу инспирацију, нашао у филозофији Канта и Хегела. Ови велики мислиоци су својим грандиозним филозофским системима обухватили, поред осталог, и проблематику права. Самим тим Т. Живановић је сагледао и онај *филозофски основ* који је морао за себе изградити да би се упустио у *синтетичка истраживања* о праву. Јер, ако се увек и неизбежно мора имати нека филозофска подлога, онда у оваквом подухвату одређена филозофска подлога постаје не само *битна претпоставка*, већ се она мора појавити и у довољно развијеном и, тако рећи, видљивом облику. У првој књизи то није изразито и дато је тек у далеком наговештају, али касније Т. Живановић изричито ставља до знања да нема жељу да пристане на улогу једног међу многим следбеницима тих горостасних мислилаца, наравно ако би се уопште и могло истовремено и подједнако да изражава следбеништво и једној и другој филозофији, кад су се већ као различите оформиле. Т. Живановић смело и одлучно касније наглашава да има *сопствену општу филозофију* која се не може напросто укључити у неки од постојећих праваца, па дакле ни у хегеловске и кантовске. Он зато истиче да је његова филозофија *нов правац* који назива „*трансцендентним објективним идеализмом*”(13), али и као посебно усмерен и обликован у синтетичком истраживању права заслужује и назив „*емпиријско-синтетички правац*”(14). У тим настојањима Т. Живановић, у ствари, покушава да издвајањем неких основних идеја Канта и Хегела из оквира који им дају системи ових мислилаца и да друкчијим и успешним спајањем и комбиновањем тих идеја у склопу сопственог научног система створи поменути, како каже, нов филозофски правац. Међутим, овакав *филозофски основ* сам по себи представља један занимљив показатељ *неизбежности* и *значаја* који уопште има филозофија у заснивању било којег значајнијег научног система(15). А да ли је и у којој мери то заиста и неки нов филозофски правац — то је спореднијег значаја. Или, у сваком случају, о чему се ради одговор се може дати тек на основу ближих испитивања.

Поред тога, Т. Живановић је од самог почетка посветио пажњу и социологији управо зато да би нашао подесан *социолошки оквир* у којем се може развијати једно синтетичко схватање о праву. Међу многим социолошким правцима и резултатима утврдио је да баш *Спенсе-*

(13) Т. Живановић, *Систем...* књига II, стр. IX, 279.

(14) Т. Живановић, *op. cit.* стр. VII, 284, 289.

(15) О томе вид. најновије темељно истраживање академика М. Марковића, *Филозофске основе наука*, Српска академија наука и уметности, одељење друштвених наука, књ. 87, Посебно издања, књ. 85. Београд, 1981, стр. XVI+793.

рова социологија(16) пружа највише могућности у том погледу. Штавише, може се претпоставити да је ту открио или само потврдио и *тематско-проблемско поље*, неке непосредне подстицаје за конструкцију система, па чак и наслов за своје монументално дело(17). Спенсорова социолошка истраживања су и својом ширином и садржајем, па и низом поставки пружала занимљива и значајна објашњења о правном животу. Једна од таквих је и еволуционистичка теза, иначе својевремено веома популарна, па је и сам Т. Живановић своја историјска и социолошка објашњења правног живота свео на један *еволуционизам* и дао му једно од кључних места, при чему не избегава чак ни неке биологистичке акценте(18). Исто тако, наравно, он придаје велики значај *Контовом позитивизму* и неким општим идејама оснивача социологије(19).

Што се тиче *психологије*, било је сасвим природно да се узму у обзир и њени резултати из простог разлога што је владајућа јуриспруденција деветнаестог века била под снажним утицајем *волунтаризма*, разних схватања и објашњења права као психичке појаве или појаве у којој воља игра битну улогу. Т. Живановић је нашао снажну потврду за своја хтења и трагања у списима славног психолога, али и свестраног истраживача који је у свом импресивном, свестраном и енциклопедијском филозофском систему захватио готово сва подручја друштвених, културних и духовних наука — В. Вунта(20) Упразо тај Вунтов енциклопедизам је, изгледа, више послужио као општи подстицај и оправдање за могућности великих захвата и на подручју правне науке, него што су поједине идеје могле задобити неко значајније место.

4. **Синтетизовање знања и појмова.** Сагледавајући резултате на овим научним подручјима, Т. Живановић нарочито усмерава пажњу на саму структуру створених знања, а затим све то повезује с најзначајнијим филозофским и логичким истраживањима и то, опет, првенствено с гледишта структурисања ових врхунских знања. Он то чини пре свега зато што је претходно имао јасна сазнања о структури знања на подручју правне науке. Установио је да су се на свим тим подручјима знања изграђивала, више или мање, на истим принципима и с истим тенденцијама развоја. Наиме, у свим различитим наукама и научним дисциплинама, насталим због велике и бурне диференцијације, кључно место припада различитим *појмовима* и знањима, што се распоређују по степену општости у два основна дела, у *општи* и *посебни* део. При томе, свака наука и научна дисциплина, без обзира колико се то срачунато чини, подлеже и тенденцији *унификације* или *синтетизовања* знања. Али, по Т. Живановићу, општа слика и утисак о томе је — влада својеврсни наред и недостају чврсти критеријуми за стварање истински срећеног знања. Услед тога се губе представе о везама и јединству свих знања, а нарочито оних која обухватају развијене и дисциплинарно издиференциране науке. А таква је и сама правна наука. А када је већ тако, онда се намеће као један од најважнијих задатака оним научни-

р. 882. (16) Н. Spenser, *The Principles of Sociology*, Vol. I. Third Edition. London. 1883.

(17) Т. Живановић, *Систем*... књига I, стр. 19, 21, 26

(18) Т. Живановић, *Систем*... књига II, стр. 162, 164—165, 167—168, 171—172.

(19) А. Comte, *Cours de Philosophie positive*, 4. ed., tome I—VI. Paris, 1877.

(20) W. Wundt, *System der Philosophie*, 2. Aufl. 1897.

цима који су свесни значаја, потребе и могућности унификације одређених знања — да то и чине срачунато и на одређеним принципима. Тај задатак припада *синтетичарима*, а њихови резултати се појављују у виду *синтеза*.

Увиђајући да се унификација и синтетизовање знања врши, готово, стихијски и недовољно засновано, Т. Живановић види и велику потребу, могућност и изузетно значајну корист од *срачунатог синтетизовања*, рационално постављеног, заснованог на адекватним принципима итд. Он види у томе и дубоко оправдање и шансу за сопствени подухват, какав нико пре њега није предузимао. При томе, јасно је само по себи да је за такав подухват неопходно и изузетно велико *систематизовање* постојећих знања и нарочито појмова, а затим и *конструисање* и општег оквира и појединих делова унутар њега, где би се нашла сва таква знања. У ствари, мора се имати једна моћ да се истовремено буде и *синтетизатор* и *конструктор* на одређеном научном подручју. И осећајући, несумњиво, да баш поседује такву моћ, Т. Живановић се и упушта после можда неколико година истраживања у један такав подухват. Утврдивши да је слично стање и на другим подручјима, он у правној науци установљује разлоге за ову недвосмислену оцену: „Кад се међутим промотри поменута књижевност, лако је опазити велико несавршенство у погледу *синтетичког* образовања система појмова како код специјалних правних наука тако и још више код наука правних наука. Ово стање је потребно овде истаћи, да би се видело на какве тешкоће ће наићи виша правна синтеза (§ 6), и да би се објаснило, зашто још не постоји *синтетичка* правна филозофија, чак ни као идеја”(21). А свака наука, како је нагласио на самом почетку књиге, треба да има „савршено систематско уређење”(22).

А под таквим уређењем Т. Живановић подразумева, у ствари, распоређивање главних појмова који су изграђени у датој науци сходно њиховој садржини и обиму, и то сходно принципу *координације* појмова истог ранга, али и *субординације* и *хијерархије* појмова који су различити по свом степену општости. Самим тим, наравно, добија се и одређени распоред уобличених наука и научних дисциплина. То карактерише правне науке, као и све остале науке. При томе, постоје или треба да се тако среде, у ствари, *три основна круга* појмова, односно одговарајућих дисциплина: најнижи, који сачињавају специјалне науке, виши који обухватају извешан низ сродних специјалних наука и највиши, где се налазе основни појмови. У сваком од свих кругова мора постојати систем, али и у свима њима заједно такође(23). С обзиром на то, неопходно је и одговарајуће *класификовање наука*, како у оквирима свих наука тако и на правном подручју, јер тек у одређеној класификацији постају јасне и поменуће везе, па и одговарајућа унификација и синтеза.

С оваквим приступом и претпоставкама, Т. Живановић ствара *конструкцију* о садржини Синтетичке правне филозофије. Он одмах наглашава да она мора да добије изглед *дворесне* филозофије права. Прво, сам термин *право* тиче се одређеног предмета, а то су позитивни прописи.

(21) Т. Живановић, *Систем...* књига I, стр. 45.

(22) Т. Живановић, *ор. cit.* стр. 7.

(23) Т. Живановић, *ор. cit.* стр. 8, 42.

или норме, односно и најпрецизније то су правне установе садржане у прописима. Друго, тај термин *право* служи за означавање и саме правне науке у целини и низа правних наука или дисциплина. Тако у синтетички представљеној *правној филозофији* настаје спој једне *филозофије права* и једне *филозофије правних наука*. И не само то. За развијено знање о њиховом карактеру, а то се осећа већ код покушаја да се одреди њихов предмет, неопходна је за сваку од њих специјална наука, па и за обе заједно узете. То су, како Живановић каже, науке наука или, рекли бисмо, науке о наукама. Оне дају претходна знања, па имају карактер *пролегомена*. У таквој сложеној конструкцији ваља распоредити сва знања и одговарајуће појмове(24).

На основу оваквог повезивања свих знања и појмова који се тичу права, па чак и знања у оквиру филозофије, Т. Живановић сматра да се уклањају или битно смањују створене, често и непотребно и вештачки, разлике и супротности. Зато и не треба, рецимо, супротстављати филозофскоправна знања и теоријскоправна, па ни она која се укључују у социологију права. Поготово су знања специјалних и виших правних наука у основи иста, па се само разликују по предмету, односно укупности правних установа које проучавају. И, наравно, разлике су неизбежне у погледу апстрактности и општости појмова.

5. Метод генерализирајуће апстракције. С оваквим општим погледом на правну науку, а посебно због неопходности да се у њој изврши унификација или синтеза свих знања, Т. Живановић налази и разлоге за афирмисање адекватног *метода*, односно улоге одговарајуће методологије. Он сматра да је филозофија, и нарочито логика, усмерена на изналажење и објашњавање таквог метода. Врло је уочљиво да он притом не уважава ни основаност ни изразитост постојања битних разлика између разних метода, какви су у правној науци уобичајено назначени као догматски, нормативни, социолошки, историјскоправни итд. Иако су сва знања заснована на неким чињеницама, односно одређеним предметима и феноменима, свуда су неопходне одговарајуће логичке операције, а нарочито способност и начин конструктисања појмова различитих по рангу и садржини, што условљавају само различити предмети. А када се и уколико се врши унификација или синтетизовање знања, онда се у пуној мери показује и нужност и вредност једног истог метода. Тај метод су разјаснили логичари, међу којима Т. Живановић посебно уважава доприносе В. Вунта, Б. Петронијевића и других(25). Прихватајући тај метод, Т. Живановић га назива *генерализирајућа апстракција*. У том методу од види главну потврду моћи људског духа у стицању знања. Тај метод је неизбежан и у стварању синтетичких знања, па чак ту он испољава своје праве вредности, могућности и резултате. О том методу он каже: „Научно знање о поменутих генусним појмовима правних института може се наравно прибавити истим методом, којим је прибављено и само специјално правно знање. Тај метод је *синтеза специјалног правног знања*, и то синтеза специјалног правног знања о *основним* појмовима сваке *поједине* специјалне правне науке. Та синтеза се дакле по-

(24) Т. Живановић, *Систем...* књ. II, стр. 1—5, 9—88, 175—286.

(25) W. Wundt, *Logik* 4. Auf. 1 (Allgemeine Logik und Erkenntnistheorie), 1919; J. Logik der Geisteswissenschaften), 1921; Б. Петронијевић, *op. cit.* стр. 129—253.

јављује као *продужење* синтезе извршене од специјалних правних наука, те је према томе емпиричког, а не трансценденталног (као на пр. синтеза природно или рационално-правне школе или хегелијанистичка) карактера. Њен је циљ генерализација (уопштење) специјалног знања о правним институтима, а средство, т. зв. *генерализирајућа апстракција*. Она треба да се означи према томе као *виша* правна синтеза за разлику од *специјалне* правне синтезе, т.ј. од синтезе специјалних правних наука⁽²⁶⁾. У оваквом објашњењу лепо се види да је *синтеза* по свом карактеру обратна *анализи*, а такође њена општа подесност. Тиме се само потврђује она разлика у методском полазишту, на коју сам у почетку овог текста указао.

6. **Сједињавање позитивног права, природног права и идеје права.** Утврђивши тако и опште место и карактер *Синтетичке правне филозофије* и одредивши *метод* који јој је у потпуности примерен, Т. Живановић је морао и да одреди сам *предмет* којим се бави такво знање, односно наука. Општа констатација да је то — *право* или, како Т. Живановић каже, *правне установе* може бити тачна, али није и довољно јасна, јер *право* се иначе различито схвата. Наиме, у развоју правне мисли и у модерно доба постоје, углавном, три основна схватања о томе *шта* сачињава право. Највећи број правника, а без изузетка они који се баве специјалним правним наукама, под *правом* подразумевају постојеће право, тзв. позитивно право које представљају правни прописи или правне норме. Затим, многи правни мислиоци сматрају, такође, да поред претходног права постоји и тзв. *природно право* које се разликује од претходног по многим својствима. И најзад, највећи мислиоци и филозофи какви су Платон, Кант и Хегел имају у виду и *идеју права*. Т. Живановић уважава основаност оваквог разликовања, али сматра да многи правни филозофи и остали неосновано супротстављају ова три вида или три компоненте права, па чак један афирмишу поричући само један или оба остала. И ту Т. Живановић чини један одлучан корак — он без икаквих недоумица тврди да сва та три облика или компоненте права подједнако и у овом јединству сачињавају право. Такав став је дат само у наговештају у првој књизи⁽²⁷⁾, у заснивању ове теорије, али касније Т. Живановић такав синтетички став на одговарајућим местима и предочава и образлаже. Т. Живановић наглашава: „У њој су тако први пут у историји Филозофије права стављене на равну ногу и спојене Филозофија *природног* права, Филозофија *позитивног* права *по себи* и Филозофија *позитивног* права, и ако претходне две у оквиру последње.”⁽²⁸⁾ Објашњавајући везе између тих видова права, он каже: „Но у вези с горњим одређењем порекла, творца позитивног права треба се у Филозофији права да постави и питање, *како* потребе egzистенције друштва-државе дејствују на *стварање* овога права и само се тако претварају у *правне* установе. Као што ће бити изнето у 3. књизи, то бива преко људског синтетичког ума (духа). У идеји *природног* права се наиме реализује апсолутна ... *идеја* права, а идеја *природног*

(26) Т. Живановић, *Конструкција једног новог правно-филозофског правца, правца двоврсне синтетичке правне филозофије*, „Глас Српске Краљевске Академије” СХVII, 65, београд, 1926, стр. 34.

(27) Т. Живановић, *Систем ...* књ. I, стр. 54—55.

(28) Т. Живановић, *Систем ...* књ. II, стр. 11.

права се преко људског *синтетичког* ума, *извора* свог сазнања, реализује *еволутивно* у *позитивном* праву. Тако се људски *синтетички* ум појављује као механизам, преко кога поменуће потребе долазе до изражаја у формирању правног света и на тај начин као посредно *порекло, творац* позитивног права (*правно рационализирање* ових потреба)"(29). Тврдећи да постоји природно право, он каже: „Природно право је на име према Синтетичкој филозофији права заиста *цео* један *систем* правних *норми*, *норми* обухватајућих све правне области. Али је оно *непроменљиво* (вечно) и *универзално*... само у погледу *општих* правних *норми* (*принципа*), како оних који важе за *све* природноправне области, тако и оних, које важе посебице у свакој *појединој* (грађанском, кривичном итд. праву). У погледу *осталих* правних *норми* које су његов састојак и које се изводе из оних општих правних *норми* или *принципа*, оно је *променљиво*, неуниверзално (*национално*) право, зависиће од особености потреба егзистенције сваког појединог друштва-државе и проистичуће из оних *општих* природноправних *принципа* у складу са ове потребе. Има на тај начин два дела или два система природног права: један *основни*, који је *универзалан* и историјски *непроменљив* (вечан), дакле, *апсолутан* (*апсолутно природно* право) и један *секундаран* (додатан), који је *националан* и историјски *променљив*, дакле *релативан* (*релативно* или *еволутивно природно* право)"(30). Пошто је прихватио и гледиште да постоји апсолутна идеја права(31) он је обележава и термином „позитивно право по себи", па каже: „Синтетичка филозофија права је... синтеза *целокупног* досадашњег сазнања у правно-филозофској области. То правнофилозофско сазнање је међутим *разнолике* врсте. Једно је сазнање о *позитивном* праву, друго о *природном* праву, а треће о *позитивном* праву *по себи*. Свуда је у питању различност начина посматрања *материје* права. Проучавајући и синтетизирајући све то знање Синтетичка филозофија права се према већ изнетом појављује... у *основу* као филозофија *позитивног* права, и у том *оквиру* уједно као критичка филозофија и *природног* права и *позитивног* права *по себи*"(32). Самим тим, дакако, Т. Живановић је своје задатке синтетичког обухватања проширио на све оно чиме се уопште до сада људска мисао бавила поводом права.

7. Конструкција система Синтетичке правне филозофије. С таквим представама о праву и правној науци, наравно, Т. Живановић је морао да у одређеној мери реконструира основне *класификационе* *схеме* које су се уврежиле од римског доба и које имају неизбежне последице. Он признаје значај и вредност традиционалне поделе на *јавно* право и *приватно* право, па следствено томе и поделу правне науке на *јавноправне* научне дисциплине и на *приватноправне* научне дисциплине (33). Али, он закључује да се испред такве поделе, као *врховна* и *одређујућа* мора поставити подела на *право* и *неправо*, односно *право о праву* и *право о неправу*. Јер, по њему, у склопу права појављују се пре свега правне *норме*, а затим и *правни односи* у вези са *субјективним правима* која

(29) Т. Живановић, *Систем*... књ. II, стр. 144.

(30) Т. Живановић, *Систем*... књ. III, стр. 609.

(31) Т. Живановић, *Систем*... ibd. 534—571.

(32) Т. Живановић, *Систем*... ibid. стр. 517—518.

(33) Т. Живановић, *Систем*... ibid. стр. 347—482.

припадају субјектима. Одатле проистиче прва област права с одговарајућим карактеристикама. С друге стране, пак, у вези с настанком и регулisaњем *прекршаја* или *деликата* настаје друга врста правних норми, правних односа и положаја субјеката. То доводи до успостављања друге области права с одговарајућим обележјима. То је *деликтно право* у својим различитим видовима, међу којима је најизразитије и најзначајније баш — *кривично право*. Следствено томе, успостављају се и одговарајућа знања и научне дисциплине, међу којима се раздвајају оне које се баве изучавањем правила или права о праву, а на другој страни афирмишу се и *деликтоправне дисциплине*. И као један од водећих ауторитета у области ових других, не само у својој средини већ и у европској и светској науци, Т. Живановић снажно истиче основаност и последице оваквог разликовања(34).

У ствари, на овај начин Т. Живановић је и сагледао опште стање како у правној реалности коју представља укупност правних прописа, која (укупност) се сматра *позитивним правом*, тако и у подручјима где, очигледно, такви прописи недостају и где, због тога, постоји нешто што служи употпуњавању тог постојећег позитивног права. То су, као што је назначено, и *природно право* и *позитивно право по себи* или *апсолутна идеја права*, као неизбежне допуне претходног, а та два допунска и чак виша облика или вида права испољавају се на свим подручјима где је иначе право неизбежно. А када се већ само право овако обликује, мисли Т. Живановић, неизбежно је и одговарајуће уобличавање знања о праву, стварање одговарајућих научних дисциплина, теорија, погледа, појмова различитих по рангу и карактеру, њиховом распоређивању, итд.

Све то условљава, по Живановићу, одговарајуће повезивање научних дисциплина и главних појмова који се у њима налазе. При томе, основни и најшири круг представљају знања и појмови који се налазе у *специјалним научним дисциплинама*; затим, у другом и ужем кругу налазе се груписане сродне дисциплине какве су *јавноправне* и *приватноправне*, али и *деликтоправне*, где се налазе посредни појмови или појмови веће општости; најзад, у трећем и најужем кругу налазе се најопштија знања и појмови који имају карактер *основних појмова*. С обзиром на то да је *целокупна Синтетичка правна филозофија* раздвојена на *два своја саставна дела*, на Синтетичку филозофију права и на Синтетичку филозофију правних наука, које израстају у процесу синтетичке преrade целокупног знања о праву (а то значи како специјалних дисциплина тако и оних сродних дисциплина) — неизбежно је, по Т. Живановићу, присуство *истих појмова* у свим тим дисциплинама, односно поменутиим Синтетичким наукама. Он сматра да има *девет* основних појмова (појам права, субјективно право, правна дужност, правни субјект, правна радња, сукоб закона, неправо, прекршилац, санкција). Они су као такви дати само у општем делу Синтетичке филозофије права,(35) а у посебном делу ове појављују се као *посредни* основни појмови, да би се тек у специјалним дисциплинама појавили са својом специфичношћу. У ова

(34) Т. Живановић, *Конструкција трoдеoбног система Кривичног права*, њен одјeци у *књижевности и законодавству и примeна у целокупном деликтном праву и у деликтном моралу*, „Глас Српске Краљевске Академије“ СХVІІІ 65, Београд, 1926, стр. 1—30.

(35) Т. Живановић, *Систем*... ІІІ, стр. ННЈ.

два последња круга тих појмова има укупно *двадесетчетири*, уз низ осталих који се ту налазе(36). С таквом *појмовном схематиком* успева Т. Живановић да *конструира целокупни систем својих разматрања* у оквиру *формалне синтетичке филозофије права*, после које следи *материјална синтетичка филозофија права*. Тек после тога следи *Синтетичка филозофија правних наука* која садржи, у ствари, најпре *правну логику*,(37) па затим *теорију правног сазнања*(38).

На тај начин, Т. Живановић као *конструктор гигантског Система синтетичке правне филозофије* успева да обједини или изврши *унификацију* или *синтезу* свега што се уобичајено сматра грађом *општеоријских* правних дисциплина, а нарочито *филозофскоправних знања* и постојећих посебних и конкретних дисциплина. Истовремено, он та знања наслања на *општефилозофска знања*. Међутим, он је *претходно* већ имао потпуно изграђен и *Систем кривичноправне науке*, који је само даље развијао и усавршавао, додуше на основним синтетичким принципима,(39) како сам истиче. Дакле, као *кривичар* и *конструктор* једног Система кривичноправне науке он је показао и сву величину *правног филозофа* и *конструктора* једног Система синтетичке правне филозофије. Сама по себи, ова чињеница мора оставити *најдубљи утисак* како о његовим основним полазиштима, тако и о његовом *целокупном опусу*.

II. НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ НАЗНАЧЕНИХ ПОЛАЗИШТА

Ова полазишта и овако предочена, као уосталом и полазишта сваког великог правног мислиоца, имају неке *своје особености*, па зато тек сагледавањем и разоткривањем тих особености и задобијају своја пунија *значења*. Та значења, пак, подједнако проистичу како из самих полазишта тако и из изграђеног филозофскоправног система, па и целокупног опуса. Само зато и утолико *филозофскоправни синтетизам* Т. Живановића увршћује се, пре свега сам собом и сам по себи, у постојеће склопове како југословенске тако и светске правне науке, па затим постаје и подлога већ испољених значења. Али, најважније је управо то што се тако најпоузданије потврђују, проширују и продубљују постојеће и могуће процене Живановићевог научног дела.

(36) Т. Живановић, *Систем...* књига II, стр. 311—316.

(37) Т. Живановић, *Систем...* књига III, стр. 703—835.

(38) Т. Живановић, *Систем...* књига III, стр. 839—939.

(39) Т. Живановић, *Основни проблеми кривичног права*: I: Кривично дело. II: Кривац. III: Казна. Увод у науку кривичног права. I. Општи део. Београд, Геца Кон, 1910, стр. 64; *Основни кривичног права*, део I—II, Београд, 1910—1912; део I. Општи део, Геца Кон, 1910, стр. XV+343; део II. Посебни део: св. 6, Геца Кон, 1911, стр. 191; св. 2. Шт. „Св. Сава“, 1912, стр. 195; св. 3. Шт. „Св. Сава“, 1912, стр. 275; *Основни кривичног права*, 2. погр. и доп. изд. Београд, Геца Кон, 1922—1923; Општи део, 1922, стр. XVI+380; Посебни део: Књ. I—II, 1923; Књ. I: Кривична дела против приватних добара, стр. 480; Књ. II: Кривична дела против општих добара, стр. 334.

Основни проблеми кривичног права, I: Кривично дело, II: Кривац, III: Кривична санкција Увод у науку кривичног права (виши општи део кривичног права). Ревизија традиционалне, бипартитне науке; конструкција нове, троедобне науке.) Предавања на београдском и париском Правном факултету, Београд. Шт. „Гундулић“, 1930, стр. XVI+219.

Основни кривичног права Краљевине Југославије, 3. потпуно прераб. и знатно доп. изд. Београд, 1933—1939, Општи део: књига I—II, Шт. „Гундулић“; Књ. I: (Увод: I. Кривично дело), 1935, стр. VII—388; Књ. II: (Кривац, III. Кривична санкција), 1937, стр. 472; Посебни део, Књ. I—II, Књ. I: Кривична дела против приватних добара, Св. 1—2Ц С. I: (Чисто лична кривична дела), Шт. „Гундулић“, 1938, стр. 164; Св. 2: (Имовинска кривична дела), Шт. „Скерлић“, 1939, стр. 200; Књ. II: Кривична дела против општих добара, Св. 1—3. Св. 1: Шт. „Гундулић“, 1933, стр. 232; Св. 2: Шт. „Гундулић“, 1936, стр. 208; Св. 3: Шт. „Скерлић“, 1939, стр. 100.

8. **Значај Живановићевог научног подухвата.** Посматран с гледишта својих полазишта, али и својих коначних резултата овај синтетизам представља заиста један *изузетан*, а може се без устручавања рећи и *јединствен подухват* у целокупној модерној правној науци. Сагледан са свих својих страна и момената, овај подухват уверљиво показује да превазилази по многобројним својствима све што је икад, и где и икаквим поводом постављено као *циљ* и *задатак* у целокупној правној науци. О величини и сложености тог подухвата, чак, много упечатљивије говоре сами резултати него декларативно истакнути циљеви. Иако свестан карактера подухвата и задатака, Т. Живановић крајње шкрто и понекад подсећа на *битне претпоставке*, разне објективне и субјективне предисловне да би се уопште могао упустити у остваривање таквог задатка.

На првом месту неопходан је заиста *јединствен талент* за правну науку уопште и за овакав подухват нарочито. Није ту довољна само једна „од највиших интелигенција“(40) каква се увек у великих стваралаца јавља, већ је она и својим карактером и усмереношћу подешена за стваралаштво какво могу само изузетни појединци да испољавају. Уосталом, аутентичност талента за нешто у томе се и огледа. Али, ма какве способности неко поседовао, зна се, уз то је неопходан и *огроман рад* који је бар у оваквим областима сразмеран величини талента. Немогуће је и замислити такве резултате без „изванредне способности за рад“(41). Само с таквим радним способностима један научник је и могао истрајати у таквом подухвату. Ту су највеће *инвестиције људске радне способности*, и то оне која је по свему најквалитетнија и најплеменитија. То је рад непроценљиве вредности и значаја. Али, баш због величине и карактера постављених задатака неопходно је и *огромно време*, у ствари, оно које је уопште у границама људског радног века. То се не може свести на један део радног века, који се намењује остварењу једног међу осталим задацима. Све то је битан услов за решавање оних *изузетно тешких и сложених задатака* који су се наметали самим тим што је предузето овакво синтетизовање(42). О томе сам Т. Живановић каже: „Али не само да је за синтетичког правног филозофа потребно познавати научне резултате рада специјалних правних наука и наука правних наука, већ је потребно с обзиром на одсуство правог *синтетичког* карактера ових наука у постојећој правној књижевности (в. § 7), да се у циљу савршене обраде двеју синтетичких правних филозофија изврши сопствена прерада истих у синтетичком погледу. *Отуда су напори, који очекују синтетичког правног филозофа, тако огромни, да изгледа да прелазе снагу једне личности.*“ (последњу реченицу подвучао С. В.)(43).

Иако су задаци и циљеви синтетизовања изванредно снажно истакнути у цитираном програмском *Предговору*, у ствари, и пуну деценију пре тога, то јест од 1910. и до краја живота Т. Живановић све то не само задржава као главне императиве свог научног стваралаштва, већ и својим доприносима науци потврђује, на најубедљивији могући начин, примерну снагу и доследност у њиховом остваривању. Ако је основано

(40) Т. Живановић, *Систем* ... књига I, стр. 65.

(41) Т. Живановић, *ibid.* стр. 65.

(42) Т. Живановић, *Систем* ... књ. II, стр. 83.

(43) Т. Живановић, *Систем* ... књ I, стр. 56.

тврђење да се људи рађају с одређеним талентом, чак талентом за одређену науку, онда је у случају Т. Живановића то и сувише очигледно: један изразито научан дух оплемењен је и једном заиста ретком способношћу за научне синтезе, и то управо у области права. За такве синтезе уопште, а посебно у околностима кад је Живановић делао, неопходне су разноврсне и комбиноване даровитости: уз правничку способност за истанчане и веома прецизне анализе правних феномена, установа и појмова подједнако је неопходна и изузетна способност уопштавања, стварања апстракција на тлу огромног конкретног материјала; уз богато и ауторитативно знање и познавање неког специјалног подручја, неке гране права где су изграђени и одговарајућа специјална научна дисциплина и велик круг специјалиста, неопходно је и опромно знање и таленат за општетеоријско мишљење, који сами по себи обезбеђују врхунска достигнућа у правној филозофији и општој правној теорији, а баш у том правцу су се огледали највећи мислиоци у области права, па и у филозофији и политичкој доктрини; уз огромну ерудицију неопходно је и поседовање нарочитог „чула“ које се обележава као интуиција за откривање оног што је важно и значајно за науку уопште, а нарочито за остварење одређеног научног програма. С таквим способностима и могућностима, што се заиста веома ретко сусрећу, Т. Живановић је, очигледно, имао изузетан радни капацитет и уз то подједнак током читавог свог века. Али, оно што заиста задивљује и, чак, прекорачује границе сваког рационалног објашњења јесте *апсолутна преданост остварењу својих научних задатака*. Не само да изгледа, него је то готово запрепашћујуће да Т. Живановића ништа није могло омести, пореметити, задржати и скренути с назначеног пута: ни лични проблеми, ни промене друштвених ситуација, ни социјалне катаклизме у виду три рата у којим је појединцима и њему самом бивала угрожена и најелементарнија егзистенција, ни чињеница да је и у време своје највише славе био, очигледно, усамљен и не тако омиљен у својој средини прави научни горостас, ни буквална одбаченост и најблаже речено неблагонаклоност званичних и утицајних кругова у новој Југославији, а то се десило када је био у напону свог научног стваралаштва. Ако је имао различите карактерне црте — што је неизбежно како у обичних људи тако и у великана — сигурно је да је првенствено показивао апсолутну преданост остваривању утврђеног научног програма. Ништа није могло стајати испред тога, битније утицати, посредно или непосредно спречавати извршење чисто научних задатака, које је сам себи поставио. Сасвим је очигледно да је све остало *безусловно подређивано остваривању научних задатака* као животних задатака. И то оних задатака које је он сам од почетка на себе примио, а не оних које је *ситуација наметала*, с непредвидљивошћу и неизвесношћу, што непрекидно условљавају и прате све људске подухвате. С безграничном упорношћу и с несхватљивим самопоуздањем из године у годину, из периода у период, из деценије у деценију, он је стремио свом циљу и с невероватном доследношћу обликовао и градио свој научни систем.

Посматрани у целини, научни опус Томе Живановића и његово целокупно животно дело остављају утисак једне заокружености и потпуности, какве се такође ретко сусрећу. Уз све поменуте и непоменуте недаће и непогодности или, боље речено, упркос њима и против њих, Жи-

вановић је од свега тога стварао за себе — *предности и подстицаје* за отпочињање, праћење и довршење свог дела, свог необичног пропрама. Радећи непрекидно пуних шест деценија, он је оставио огромно дело при чему се стиче недвосмислен утисак да је све главно доведено до краја да је пре своје смрти ставио „*тачку*” на своје стваралаштво. На жалост, тако нешто ретко се дешава. Многи великани, наиме, оставили су само део или делић онога што је изостало неумитном игром „судбине” и разних околности које стоје изван и изнад људске воље и контроле. То се, на жалост, и у нашој средини толико пута потврдило. И у томе је изражена једна историјска трагика културног развитка и опстајања једног народа, јер се сваки прерани губитак великана у малој културној средини испољава у превеликим размерама.

9. **Синтетизовање резултата традиционалне јуриспруденције.** Када се зна да је Т. Живановић израстао и делао у једној сразмерно малој и културно неразвијеној средини, где су нарочито поједине науке биле истовремено у повоју и показивале спектакуларне резултате, — а таква је, углавном, била и правна наука — онда нам се намеће и питање: како и шта је у таквој средини могло послужити као подлога једног синтетичарског подухвата? Јер, синтезе природно услеђују онда када се нагомилāju одговарајући научни резултати. У овом случају, дотадашњи развој и резултати „*домаће*” правне науке никако нису могли наметати чак ни помисао на некакве синтезе. У том погледу ваљало је вршити *пионирске подухвате*. Тако нешто пало је у део научних задатака и Т. Живановића. Али, он је истовремено и много више закорачио у *светску* правну науку, освајао њене просторе и усвајао њене тековине. Управо зато његов синтетичарски подухват има сразмерно већу вредност, тежину и домаћај, него што га имају уопште велики подухвати у великим културним и научним срединама. У ствари, он је предузео синтетизовање захваљујући нагомиланим резултатима у европској, а то значи и светској правној науци.

При томе, оно што се на први поглед могло јавити као *препрека* у дубљем сагледавању, бар у овом случају, показало се и као нека врста *предности*. Јер, опредељен да студира у својој земљи, али и да докторира у Француској (1909. с веома значајном темом), у Паризу где је и пре, и тада и касније правна наука достигала своје највише изразе, облике и резултате он је могао већ на почетку своје научне каријере и формирања да осети достигнути ниво светске науке. То је само потврдио и допунио једним каснијим боравком у Берлину. Али, све је то било од битног значаја за његово формирање у области кривичноправних дисциплина, то јест за утемељење његовог *Система кривичног права*. Принуђен на избеглиштво током првог светског рата, он борави у Италији, Француској и Енглеској и управо тада започиње и његово темељно бављење проблемима филозофије, правне филозофије и опште теорије. Захваљујући томе, он је могао без икаквих „оптерећења” насталих утицајем *домаће* науке, али и без таквих оптерећења која би проистекла из једне од тих страних наука, да заиста као *спољашњи посматрач и критички оценивач* упоређује и сређује најзначајније резултате правне науке у помнутим земљама. А када се томе дода и то да је подједнако обраћао пажњу и на правну науку дореволуционарне Русије, која је била на веома

високом нивоу и у много чему чак предњачила у Европи, затим на научне резултате у Аустрији, Швајцарској и осталим земљама — постаје јасно и то шта му је послужило као темељ за један онакав синтетичарски подухват. То је била, практично, *целокупна традиционална јуриспруденција* и то на врхунцу њеног развоја. Наравно, са свим оним великим достигнућима, али и с недостацима који су је неизбежно пратили. И тако, захваљујући свом научном таленту, али и необично великој и адекватној ерудицији, он је и могао да постави наизглед превелике задатке, да утемељи и своју синтетичарску оријентацију у науци уопште. Заправо, снај синтетичарски захват који је показао у кривичном праву само је добио свој природан продужетак у теорији права и правној филозофији. И без икаквих провинцијалних и снисходљивих страхопоштовања, већ, напротив, с изузетним самопоуздањем у своје научне могућности он *започиње* синтезу какву нико, вероватно, у великим културним срединама и не би могао ни предузети, а ни извести на какав начин и у толикој мери.

Ето зато, па ма како то парадоксално изгледало, један Тома Живановић је и могао учинити оно што само по себи изгледа готово немогуће. При томе, наравно, сам подухват је толико тежак да се може разумети и његова (напред цитирана) скепса поводом реалности једног таквог подухвата од стране само једног научника, па ма какве он квалитете имао. Но, природа оваквог подухвата је таква да га једино појединци и могу остваривати у *једној варијанти*, а ако би било више таквих покушаја добиле би се само одговарајуће варијанте синтезе. Никакви научни „колективи“ нису ни кадри ни подесни да учине оно што је у стању само један изузетан стваралац.

Такође, и по томе се може видети да и правна наука релативно малих и мање развијених средина и народа може показивати резултате који представљају, у ствари, облик *најпогоднијег повезивања* резултата различитих развијених средина, а то је и начин њеног изласка на светску сцену и потврда њених посебних могућности. Уосталом, то се може ујерљиво илустровати и разним другим примерима управо у развоју модерне науке у свету.

10. **Повезивање позитивизма, јуснатурализма и реализма.** С таквим приступом и, готово, свеобухватним претресањем нагомиланих резултата традиционалне јуриспруденције. Т. Живановић се морао сучелити с неким неизбежним *тешкоћама* и *дилемама*, што су иманентне сваком синтетичарском подухвату. Пре свега, ту искрсава потреба да се најзначајније и доминантне тековине поставе у предњи план, да заузму средишње место у целокупном разматрању, па самим тим и да посебно обавезују синтетичара да се тиме на одговарајући начин бави. То изискује и дубоко познавање и селективност, нарочито када је прогресиван и буран развитак правне мисли и научних резултата почео да превазилази све реалне могућности да се све то прати и сагледава. Мора се рећи да је Т. Живановић успевао да на прави начин усмерава своја истраживања, да издваја оно највредније и да се не изгуби у нагомиланим резултатима, да не утроши несразмерну енергију и време на оно што је споредно. Зато се он бави најзначајнијим писцима, мада би се свакако могло упитати да ли су баш сви и сразмерно свом значају код њега и представљени. По мом мишљењу, у његовим разматрањима, рецимо, је

дан Х. Келзен и један Ј. Диги као најутицајнији теоритечари и његовог доба нису најадекватније представљени. Али, чак ни то не умањује и битно не ремети општи утисак да је он настојао и успевао да разоткрије *оно основно* и *оно владајуће*, оно што се може заиста узети као *својеврсни пресек* кроз само средиште нагомиланих научних резултата, па самим тим и да пружи слику о *својеврсном просеку* модерне правне мисли. С озбиром на карактер самог синтетозовања управо то је и најважније, јер је сам темељ за један такав подухват и била традиционална јуриспруденција у својој целини и својим најаутентичнијим изразима. И зато, ако се може оправдано и аргументовано расправљати о адекватности третирања појединих праваца, школа и писаца, неоспорно је да су Живановићеви главни успеси предочени управо једном изузетно значајном оријентацијом и у остваривању његових главних циљева.

А таква оријентација, пак, означава право увиђање места, значаја и односа *три основне, мислено-практичне позиције и оријентације* у целокупној правној науци, па и у одговарајућој правној пракси. То су *јуснатурализам, позитивизам и реализам*, који су се појављивали током целе историје права, а нарочито снажо потврђивали у модерно доба. Карактеристично је да су се те три оријентације испољавале као потпуно одвојене и чак супротстављене у сваком погледу. У таквој ситуацији и сам Т. Живановић је морао пре свега да утврди и основна полазишта и битне консеквенце ових различитих оријентација. Што се тога тиче, наравно, он је могао уважити мање-више утврђене опште карактеристике тих оријентација. *Јуснатурализам* у свим својим варијантама настоји да истакне на прво место један објективан, у природи укоренен или у духовној сфери изражен, савршен и идеалан поредак вредности, принципа и норми, што измичу свакој контроли и подвргавању било којој постојећој сили и произвољности. Зато је то поље највећег утицаја идеалистичких доктрина. Насупрот томе, *позитивизам* као најукорењенија и најснажнија оријентација ослања се на тзв. позитивно право, на мноштво чининица које показују значај и могућности да баш владајуће политичке снаге и државна власт прописују и уређују најважније области друштвеног живота. Најзад, разликујући се од обе претходне оријентације, *реализам* утврђује да право пре свега егзистира и функционише као поредак међуљудских односа, који првенствено зависи од стварних констелација и утицаја најразличитијих друштвених чинилаца.

Изузетно је значајан и успешан подухват Т. Живановића да те три наизглед сасвим опречне оријентације некако *повеже, сједини* и представи и као *међусобно комплементарне*. За разлику од свих мислилаца који су се опредељивали за једну оријентацију и настојали да истицањем њених предности оповргну остале две, Т. Живановић заиста дубоко и убедљиво истражује оне унутрашње везе између тих оријентација, па тако долази до оних елемената који могу да покажу утемељеност *обједињавања* тих оријентација. При томе, у таквим настојањима сам Т. Живановић првенствено и претежно утемељује и истиче позитивистичке елементе, али у свим кључним разматрањима и на одговарајућим местима не пропушта да истакне присуство и елемената осталих двеју оријентација. На тај начин, он поступа сасвим у духу основних претпоставки свог синтетичарског подухвата. Тако се показало да је његово поменуто обухватање најважнијих резултата правне науке, у

ствари, имало сврху да разоткрије саму садржину постојећих тековина и да покаже могућности сједињавања токова, погледа и теорија што доминирају у структури модерне мисли, њиховог сливања у један синтетички правац. И у том сливању су се показале у пуној светлости оне предности које сваки од тих правца има, а њихови недостаци су потиснути у позадину. Самим тим је и овакво синтетизовање попримило нарочиту снагу и убедљивост. Ипак, то не значи да оваква варијанта синтетизма искључује и друге могућности да се сагледају оне дубинске везе које одиста постоје између поменутих оријентација.

11. **Особеност синтетичког становишта.** Кад је већ реч о *филозофскоправном синтетизму*, онда се као кључна постављају питања: да ли је, у којој мери и како је овај уобличен и развијен? Тиме се, у ствари, намеће разматрање о *основном становишту* Т. Живановића, које се на одговарајући начин потврђује у свим правцима карактеристичним за његова истраживања и постигнуте резултате. Јер, као што је напред поменуто, синтеза и њено коришћење, на неки начин, постоји свуда где има неког научног мишљења. Међутим, само уз одређене претпоставке и с одговарајућим карактеристикама појављује се *синтетизам* као довољно оформљено и изразито становиште уопште, па и као становиште одређеног научника. То значи да једно овакво становиште свакако превазилази све видове уобичајеног и неизбежног коришћења синтезе као логичког облика за оформљење неких целовитијих знања. Исто тако, оно превазилази све видове спорадичног, недовољно заснованог и неразвијеног синтетизовања, што се иначе нужно појављује у свим видовима иоле систематског мишљења, а то значи и у свим уобличеним теоријама. Синтетизам као становиште могућан је тек када постане својеврстан *основни постулат* којег се држи један научник и у свом истраживању, када је то *основни принцип* који се проверава и потврђује у дотичном истраживању, када је то она права и моћна *идеја-водиља* целокупног мишљења. При томе, није довољно само декларативно прихватање потребе или оправданости синтетизма, већ је неопходно и *делотворно* потврђивање његових могућности и вредности.

Живановићев филозофскоправни синтетизам није остао само у сфери декларација и номиналног предочавања нечег што је овај правни филозоф сматрао значајним за правну науку на датом степену њеног развоја. То није остало, такође, на нивоу и у облику једног програмски утврђеног полазишта, па ма како се такво полазиште јасно и чврсто постављало, како је то и сам Т. Живановић учинио. Његов синтетизам је, у ствари, оно *најдубље промишљање самог права и резултата правне мисли* и то с циљем да се пружи увид о *јединствености и повезаности* оног што се, иначе, у друкчијим третирањима показује управо на супротан начин, то јест као обиље најразноврснијих и мање или више осамостањених феномена. Захваљујући својој изразито продорној мисли, која је кадра да кроз површинске слојеве, без ометања и коначних препрека, доспева и до оних дубљих слојева, па и до самог језгра изучаваних ствари — Т. Живановић је убедљиво демонстрирао једно од битних својстава синтетизма. Он је откривао *дубинске димензије* изучаваних ствари и тиме оправдао и потврђивао један од најзначајнијих захтева који се стављају пред науку. При томе, разуме се, то усмеравање мисли према дубљим слојевима ствари и појава представља вечан задатак,

никад окончан бар кад се ради о тако сложеним творевинама какво је право. Поред тога, сваки синтетизам претпоставља необичну ширину својих захвата. Т. Живановић је и то на један изузетно упечатљив начин демонстрирао. Он није ни прихватао ни постављао неке вештачке границе својим истраживањима света права, оног непреледног обиља правних феномена и правне мисли. Он је настојао да обухвати *целокупност права и правне науке* и у томе успевао толико и тако да су се и *ширинске димензије* правног света јасно назначиле. Захваљујући управо тако широким захватима, Т. Живановић је и дошао до закључка да се може и мора приступити синтетизовању.

Међутим, ни дубинско понирање ни широки захвати сами по себи нису и не могу бити доказ за постојање једног *делотворног синтетизма*, а нарочито не на терену права. Зато, истичући значај Живановићевог *филозофскоправног синтетизма*, у ствари, морамо имати у виду ону плодотворност његових истраживања, оно потврђивање у основи истог становишта како у целокупном научном опусу тако и у појединим списима. А најважније је, да је баш то становиште омогућило изградњу једног тако велелепног *филозофскоправног система* какав је Живановићев. Тај систем је и својом целином и својим саставним деловима не само резултат једног доследно примењиваног синтетизовања, него је и потврда одговарајућих предности и својстава које један овакав синтетизам има. Али, истовремено и ограничености и недостатака, што га неминовно прате. Предности се огледају, првенствено, у Живановићевој задивљујућој снази *конструисања скелета система*, оних општијих оквира који дозвољавају трајна и свестранија истраживања, а кад су ова изведена могућна су даља и детаљнија разматрања. Тако се једно исто становиште непрекидно развија и уобличава. Оно је, тако рећи, присутно увек и свуда где је Т. Живановић иоле темељније претресао неко питање. Зато и не може изостати закључак: *Живановићев филозофскоправни синтетизам је максимално уобличен и развијен*, па се у томе налазе изворишта и његове *снаге*, дубоког утиска који оставља на сваког ко држи до значаја систематског научног мишљења. Но, у свему томе има и неке прекомерно круте *схематике* која сама по себи изазива и стварање *граница* и *метњи* чак и сопственом начину синтетизовања, а камоли неким другим видовима синтезе.

У вези с свим налази се и она изванредно карактеристична и симптоматична Живановићева *ступњевитост* у изградњи система, како у области кривичног права тако и на филозофскоправном терену. Наиме, он је оба та система градио у *три фазе* које не само да следеју временски, него показују присуство истих полазишта, истог општег оквира, основне структуре постављеног система, али се касније у тим оквирима садржина шири и развија, па све то делује заиста као једна складна научна пражевина⁽⁴⁴⁾. То је заиста задивљујуће, а толико је значајно за Живановића, да изискује посебна истраживања, што овом приликом мора изостати.

12. Јединство предметног, методског и садржинског синтетизма. Због свега овога, а и низа других момената, Живановићев филозофскоправни синтетизам карактерише *заснивање, развијање* и одређено *окон-*

(44) Т. Живановић, *Систем* . . . књ. III, стр. 908—912.

чање у три основна правца, што се иначе, у случају сваког разрађеног научног система, неизбежно појављује. И то као најбоља потврда и мерило вредности и домаћаја односног научног система. Та три правца тичу се: издвајања одређеног предмета, примењивања одговарајућег метода и обликовања садржине односних знања. То значи да Живановићев синтетизам сачињавају: најпре предметни синтетизам, затим методски синтетизам, најзад садржински синтетизам. Они су међузависни и узајамно комплементарни и баш зато сачињавају једну системску целину.

Конструишући свој правнофилозофски систем. Т. Живановић је свој предметни синтетизам изразио не само обједињавањем науке о праву и самог права, него и сједињавањем она три основна вида права, то јест идеје права, природног права и позитивног права. Али, он је синтетизовање предмета којим се бави, који изучава као синтетички правни филозоф, извршио на тај начин што преузима основне ставове који су се уврежили о та три вида права, а не подвргава их темељном преиспитивању. Зато је његова синтеза више захватила постојеће погледе него што је сразмерно томе успела да покаже своје обједињујуће или унификаторске резултате у самом праву као друштвеној творевини. И поред тога, међутим, његов предметни синтетизам је заиста толико особен, да баш као такав мора бити истакнут и запажен у светској правној науци.

То је условило — али је било и условљено — својеврсно испољавање методског синтетизма. Живановић ствара један метод и доследно га примењује, али тај метод је сведен, у ствари, на логичку синтезу. Он, наиме, не настоји да темељно преиспита вредности и могућности разних метода или методских поступака, макар и онаких какви су се испљили у главним токовима правне мисли, па да их затим обједињује. Али, баш то појачава утисак о „чистоти” и доследности његовог синтетичког метода, па и његовој различитости од уобичајеног тзв. правног метода, социолошког метода, итд.

Његов садржински синтетизам огледа се у јединствености знања, у стварању најпре специјалних знања о појединим деловима права, то јест издвојеним правним гранама, а затим и сједињавањем ових знања с вишим целинама знања, све до оних најопштијих и најапстрактнијих знања. Самим тим он успева да премости створене поделе и јазове између разних наука, научних дисциплина и појединих сегмената знања. Зато он и не сматра да су поделе на филозофију права, теорију права, социологију права, затим некакве аутентичне правне науке на разне научне дисциплине — умесне и оправдане, или утемељеније од једне овакве синтезе целокупног знања. При томе, стављајући у средиште свега баш одређени број хијерархизованих појмова, он показује још упечатљивијом овакву синтезу целокупног знања о праву. По томе, несумњиво, Т. Живановић је усамљена појава и у светској правној науци, а не само нашој.

13. Сједињавање онтолошке, гносеолошке и аксиолошке проблематике. Следствено томе, Т. Живановић је показао, додуше не упуштајући се у посебно расправљање о томе, да правна филозофија у својој целини обухвата три садржинске компоненте, три подручја или круга знања: онтолошку проблематику права, затим, гносеолошку проблематику права и аксиолошку проблематику права. У његовим разматрањима, наравно,

нема такве поделе и тог редоследа. Али, веома је карактеристично да проблематику правне гносеологије издваја и посебно третира као веома значајну на крају свог филозофскоправног система.

Није лако препознати *онтолошку проблематику* уопште, па ни код Т. Живановића, Али, она је увек присутна и увек се јавља сразмерно томе колико се разматрају питања о карактеру права, његовој суштини, структури ове појаве, итд. О томе је Т. Живановић много расправљао, и систематски у одређеним деловима својих књига(45), али и у склопу остале материје. Та разматрања проистичу из његових општефилозофских претпоставки, али имају и печат одређених ставова и решења које он даје приликом дефинисања права, указивања на његов састав, разматрања о правној норми, итд. Зато, с квантитативног гледишта код њега, у ствари, преовлађује онтолошка проблематика. Штавише, таква је првенствено и проблематика о карактеру правне науке.

Живановићеву *правну гносеологију* сачињавају сва она разматрања у којима се изричито назначује као *теорија сазнања* уопште и у области права посебно, али и као *методологија* у та два нивоа(46). Међутим, њено проверавање и оживотворење он показује не само у изградњи свог научног система, већ и приликом честих истицања основних обележја *синтетичког метода* у претпресењу разних питања(47). Штавише, о његовој гносеологији не може дати праву слику посебно изложена методологија, већ само кад се она повеже с мноштвом успутних напомена, а нарочито кад се докучи онај не тако видљив методски поступак у истраживању правних установа и обликовању целокупног знања, у свим списима. При томе, основне филозофско-методолошке претпоставке имају главну улогу и највећи значај. Међу њима је и онај Живановићев мото истакнут у почетку друге књиге: „*Извор сазнања је синтетички ум, а услов искуство*”(48).

Сама *правна аксиологија* Т. Живановића није посебно издвојена, а углавном је поистовећена, као уосталом што чини највећи број писаца, с разматрањем основних *правних вредности*. Међу овим вредностима најважнија је *правда*, али њу прате и употпуњавају остале правне вредности. Та разматрања, ипак, сразмерно су мањег обима, па чак дата су у склопу излагања разних погледа на ове вредности. Исто тако, с овим је повезано излагање и разних питања која, наизглед, стоје изван тога, као што су: циљеви права, оправдање права, правна деонтологија, итд. Отуда, недовољна концентрисаност свих тих питања и ствара утисак о релативној умањености правне аксиологије(49).

14. Карактеристике Живановићевог научног система. Целокупни научни опус Т. Живановића, а нарочито његов изванредно изграђен филозофскоправни систем показује једно непрекидно и једнако настојање да и укупни резултати, то јест сва знања која су на тај начин дата и поједини његови делови, у главним и спореднијим списима — буду непосредан показатељ *плототворности систематског мишљења*. Т. Живановић

(45) Т. Живановић, *Систем...* књига I, стр. 7—36; *Систем...* књига II, стр. 9—88; *Систем...* књига III, стр. 17—604.

(46) Тома Живановић, *ibid.* стр. 793—838.

(47) Тома Живановић, *Систем...* књига II, стр. 176.

(48) Тома Живановић, *ibid.* стр. 1.

(49) Тома Живановић, *Систем...* књ. III, стр. 667—700.

спада у ред оних правних мислилаца који су могли на делу да покажу заиста изузетну снагу како у конструисању најопштијег оквира система тако и његових појединих делова, све до оних најмањих. Такво мишљење подразумева непрекидно усклађивање (прет)поставки и појмова, који се тичу целине и свих делова, а нарочито свих оних *извођења* која су неопходна приликом разрађивања и развијања замишљеног система. При томе, Живановић та својства показује и у претресању изванредно различитих погледа *других* мислилаца, али и у излагању *својих* погледа.

Такво систематско мишљење потврђује се у три основне карактеристике. Најпре, ту се огледа тежња за *потпуношћу* у разматрању сваког предмета. Без обзира који и какав је предмет, да ли је то нека теорија или целокупно право, или је посреди нека компонента неке теорије или лека правна установа, па и неки момент у њима — за Т. Живановића све то једнако изискује потпуност осветљавања и анализе. Јер, само тако се и може приступити синтетизовању. Затим, то прати тежњу за *целовитишћу* која се све више огледа, или треба да огледа, што се намећу већи захвати, шири предмети и сложенији задаци приликом истраживања и излагања односних резултата. Било да се разматрање креће од целине ка деловима или од делова ка целинама, ова тежња ка целовитости подједнако се осећа и изразито потврђује. Најзад, та својства изазивају и тежњу ка *јединствености* као изразу и потврди самог синтетизовања. Јер, у приступу и дубљим слојевима Живановићевих разматрања тежња ка синтетизовању се своди на унификацију или обједињавање свега што је захваћено. И то како у формалном тако и у садржинском погледу. А извршена синтеза или обједињеност може имати разне облике изражавања и различите степене свог остваривања.

Живановићев филозофскоправни синтетизам представља својеврсно остварење и оваплоћење тих карактеристика. Из свега тога проистиче и његов *научни систем*. У заснивању и изграђивању тог система, уз све друге претпоставке, главну улогу има баш његова изузетна моћ *логичног мишљења*. Захваљујући томе, он је свој научни систем изградио као величанствено научно здање. Оно је и за спољашњег посматрача таквих размера да га је лакше посматрати задивљено него доиста сагледати, а за сваког аналитичара који је у стању да се креће по његовој „*унутрашњости*“ утисак је још дубљи. Унутрашње структурисање и рашчлањеност овог система превазилазе све што се сматра и највећим достигнућима у том правцу на пољу правне науке. Придајући посебан значај томе и знајући за (не)могућности читалаца да довољно прате његов ток мисли, Т. Живановић је настојао да непрекидно и необично обилно и непосредно указује на системску повезаност третирања неког питања с многим другим претресањима, на другим местима истог списка или осталих списка. Његов систем је толико *кохерентан* да то далеко превазилази све уобичајене захтеве научног мишљења, а нарочито искуства и могућности чак и натпросечног научног систематизовања. Такође, тај систем је толико *конзистентан* да ствара утисак, чак и у истинских познавалаца једног, таквог научног остварења, о таквој утемељености и снази опште арматуре да је тешко пронаћи неке слабије тачке у тако изграђеној целини. Зато је Т. Живановић не само *изузетан систематизатор* постојећих знања, већ и *горостасан систематичар* сопствених научних погледа.

15. **Оригиналност Томе Живановића.** Поменуће и друге особености упечатљиво показују и *оригиналност* полазишта и резултата Живановићевог филозофскоправног синтетизма. Немајући ниједног претходника у правној науци, па ни узора у конструисању неког сличног система, он је с посебним задовољством указивао на каснији покушај чувеног немачког правног филозофа *Ј. Биндера*(50) да конструише, такође, двоврсни систем правне филозофије. Но, тај покушај је прекинут прераном смрћу овога писца. Исто тако, као *утемељивач трипартиције* у Кривичном праву Живановић је веома пажљиво пратио ширење таквог погледа у свету, наравно у разним варијантама, чак и потпуно независно од својих погледа(51). То, поред осталог, потврђује чињеницу да је Т. Живановић у свом добу не само осећао који су могући правци даљег развоја правне науке, већ је заузимао и четне позиције у неким од најзначајнијих токова.

Као дубок правни мислилац Т. Живановић је стално и на разне начине показивао *највиши степен самосталности мишљења*, па зато није ни могао постати само следбеник неког великана у светској науци. А да је и само то био — било би то довољно да се сматра истинским великаном наше науке. Занимљиво је, међутим, да се та самосталност огледала првенствено у оној равни где је његов изузетан талент и долазио до највишег израза — у равни обједињавања, унификације и синтетизовања постојећих знања. По свим могућим мерилима, он је ту заиста усамљена појава и наше и светске науке. Он је *јединствен синтетичар модерне правне науке*. Зато, нити су његове изјаве у том смислу — знак нескромних претензија, а нити су констатације о томе — што их дају оцењивачи — знак прекомерног уздицања и слављења. То има непосредно покриће пре свега у *Систему синтетичке правне филозофије*, а затим и у његовом *синтетизму* као становништу. Такве научне творевине и резултати нити могу бити плод некаквих имитација, а нити саме могу постати основа за неке имитације. Као оригинално достигнуће једног изузетног ствараоца, то има и *сопствени идентитет*, онај чудесни објективитет што као магична сила у просторима науке открива своја зрачења и значења. Иако то добија спољни израз у сјајно конструисаном систему, стварне вредности се налазе у дубљим слојевима његових разматрања.

Управо та системска оригиналност много више пада у очи у самој целини, па затим у највећим деловима те целине него што се запажа у третирању појединих питања. Заправо, може се рећи да код Т. Живановића нема ни најситнијег питања које он није претходно тако обрадио да носи печат његових општих поставки, тако да тек у таквој оригиналној обради и задобијају своје природно место у све већим и већим целинама, деловима целокупног система. *Код њега је све подређено систему и из система проистиче*. А само синтетизовање као специфично обележје свих његових разматрања подједнако је и резултат и основа датог система. Због тога, ниједно крупније а ни ситније питање не може

(50) J. Binder, *System der Rechtsphilosophie*. Der „Philosophie des Recht“, 2. vollkommen neu bearbeitete Aufl., Berlin, p. 511.

(51) Т. Живановић, *Систем права о систему Кривичног права и примени у другим правним и ванправним наукама*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига СССХСВ, Одељење друштвених наука, књига 53, Београд, 1966, стр. 289.

бити на прави начин схваћено ако је истргнуто из система. Такође, кад се изоловано узима ствара се привид да и нема неке особите оригиналности. Доиста, Т. Живановић је успевао да сопствену оригиналност поистовети са изналажењем оних невидљивих *заједничких именитеља* у наизглед хаотичним струјањима правне мисли, да оно што је, тако рећи, стандардно или тежи ка томе — својом систематском прерадом учини још заснованијим и чвршће аргументованим. Зато Т. Живановић није ни давао превише места за било каква „ексцентрична гледишта“ или за екстремне оригиналности, а ни сам није тако нешто пружао. А кад се зна да правна наука уопште и правна филозофија посебно, тако рећи, кипти контроверзним питањима при чему увек настају и потпуно опречна гледишта, онда је оваква *синтетичарска „линија“* и знак снаге, оригиналности, доследности и јединствености развијања једног гледишта.

III. КРИТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПОЛАЗИШТА И РЕЗУЛТАТЕ ЖИВАНОВИЋЕВОГ СИНТЕТИЗМА

Значај и домаћај Живановићевог синтетизма — како то већ бива у науци — чине га *изазовним предметом* и за научно разматрање и критику. Стара истина да само изузетне вредности могу и морају изазвати посебну пажњу, па и критику, а да оно што и нема неке особите вредности то и не заслужује — и у овом случају се потврђује. При томе, и није битно да ли из било којих разлога изостаје правовремена и примерена пажња, већ је важно да извесне трајне вредности постају и остају, тако рећи, *потенцијал* за научне изазове. Штавише, ако све то протеком времена све више показује и своју неопходност у научним разматрањима, онда је то и најбоља потврда и трајних вредности. Следствено томе, ако уз приказивање Живановићевих погледа настају и критичка запажања, онда је то ознака *истинског научног трајања*. Значајно је упознавање Живановићевог научног опуса, а ништа мање и његов критичко осветљавање. То осветљавање, пак, може проистицати у оквирима самог Живановићевог научног система, то јест може бити тзв. *иманентна критика*, али се може ослањати и на нека друкчија становишта, то јест може бити тзв. *трансцедентна критика*. Нешто од обе врсте критичких разматрања садрже и следеће напомене.

16. **Иманентне опречности Живановићевог синтетизма.** Живановићев синтетизам представља, у целини посматрано, својеврсни *резултат и израз у развиту традиционалне јуриспруденције*. Наиме, ова јуриспруденција као укупност знања, праксе и образовања правника достигла је изванредно висок ниво управо последњих деценија прошлог века и током овог века. Она је у својој основи била *аналитичка и партикуларна* утолико и зато што је претежно усмеравала своје напоре у правцу сазнавања елемената права и правности. Али, баш то је и довело, на највишем степену развика, до нужности и *синтетичког и интегралног* захватања истог предмета. Међу оним сразмерно малим бројем правних мислилаца који су кренули у овом другом смеру био је и Т. Живановић. И управо његов синтетизам појављује се као један од најснажнијих, ако не и најснажнији у неким аспектима, захват у синтезовању дотадашњих резултата традиционалне јуриспруденције. Ова

битна чињеница предодређује, на неки начин, и све оно што је у таквом синтетизму уследило. Али, исто онако као што *традиционализам* јуриспруденције у модерно доба уноси у њу неизбежбе *амбивалентности*, то није могло мимоићи ни овај синтетизам.

Наиме, Живановићев синтетизам има два опречна обележја: с једне стране, он је оптерећен извесним традиционалним тековинама, наслагама и чак заблудама; али, с друге стране, у њему има не само наговештаја, већ и значајних резултата једног модерног приступа, постављања питања и решења. То ствара и извесне *иманентне напетости* у његовим научном систему, али истовремено повезује, тако рећи, вековну традицију јуриспруденције с новим тенденцијама последњих деценија. А када се томе дода и то да и Живановићев научни опус садржи како значајне резултате, истине и општеприхваћене тековине тако и пропратне заблуде — онда и то и његовим изванредно великим доприносима ствара неизбежне *унутрашње противречности*. Тако је његов синтетизам *мешавина старог и новог*, али и *спајање домаћаја и промашаја*. Уосталом, ове противречности, само на други начин, карактеришу и највеће тековине филозофске, политичке и правне мисли.

Међутим, у свему томе је најважније да је баш овај и овакав синтетизам толико изграђен и особен да се по свим својим битним одредницама, по својој садржини и физиономији, по месту и улози у правној науци, сасвим јасно издваја и као заиста једна велика тековина сврстава у само *средиште савремене правне мисли*. Захваљујући томе, свакако да баш овај синтетизам не може бити, или не би требало да буде, мимоићен у било ком озбиљнијем сагледавању стања и кретања савремене правне мисли. Својим оригиналним доприносима Т. Живановић је тај свој синтетизам уградио и у *темеље* и у *површија* светске правне науке овога века. Тај синтетизам, дакле, није никакав производ једне уске и неразвијене средине, већ је плод европске и светске правне културе.

17. Двојственост Живановићевог синтетизма. Живановићев оригинални синтетизам је *двојствен*, па самим тим и оптерећен одговарајућим напетостима, зато што је израстао из главних резултата досадашње правне науке, али и из дубоке, свестране и стваралачке ауторове мисли. Тако је настао својеврсни спој једне *објективне тенденције* у развоју правне мисли модерног доба и једне *субјективне пројекције* која се на претходну надовезује. У самој *структури* Живановићевог синтетизма то се снажно испољава. И то се непрекидно осећа у изградњи целокупног система, при чему има и повезивања и усклађивања поменутих опречних момената, али и неизбежног супротстављања и њиховог међусобног искључивања.

Зато Т. Живановић није само велик ерудита који само зналачки сакупља и распоређује постојеће тековине уопште, а нарочито оне које мање или више припремају подлогу за неки синтетизам или, чак, саме представљају неки вид синтетизовања или интегрисања знања. Зато он не излаже и не слаже оно што припада историји правне мисли, како то уобичајено чине историчари правне мисли. Такође, он није само учени преносилац великих тековина мисли у своју сразмерно неразвијену средину. То чине и морају да чине научни посленици великог

знања, али без оне стваралачке моћи какву имају истински мислиоци. У ствари, Т. Живановић те задатке извршава само зато да би на таквој основи вршио синтетизовање, које је само по себи један стваралачки подухват првог реда.

Али, Т. Живановић није ни такав стваралац и мислилац који само или углавном дејствује изузетном снагом свог духа, своје инвенције и својеврсне научничке и мислилачке имажинације. У филозофији уопште и у правној филозофији посебно то су заиста моћна оруђа, али и узрочници спекулативности, честог логицирања и чистог домишљања. Овај мислилац је мислио на основу постојећих таквих мисли. Али, баш као синтетичар и истински стваралац он је огромним радом припремао *сопствену синтезу*. Таква синтеза, пак, истовремено је и предодређена једним дубинским сагледавањем основних координата сопственог система, али и верификована накнадним и дуготрајним разрадама. У тим необичним укрштањима и спајањима и *објективне тенденције* и одређених остварења на путу синтетизовања резултата традиционалне јуриспруденције, с једне стране, и Живановићевог *аутентичког синтетизма*, с друге стране, засниван је и растао и заокружаван и његов филозофскоправни систем, па и свеукупни научни систем.

18. Две стране Живановићевог синтетизма. И баш тај и тако изграђиван *систем* и даје праве димензије и прави изглед Живановићевом стваралаштву. Тај систем је подједнако и резултат и доказ његове изузетне снаге и научног домета, али је то и битан чинилац његовог ограничавања, односно самоограничавања. При томе, наравно, свако потцењивање значаја системског мишљења у науци, нарочито од стране оних који немају „слуха и духа“ за ову компоненту излагања одређене суме знања, особито када је она огромна — није права основа за критичко оцењивање Живановићевог система. То може бити само свестрано и темељно проучавање овог система.

Али, и без тога може се назначити оно што чини јаку страну овог система. То је, пре свега, чињеница да је то један од ретких научних система који су *плод синтезе знања* о праву. Иако су те синтезе у правом смислу ретке, овде већ сусрећемо заиста један гигантски систем који својим постојањем оправдана и потврђује изванредан значај ове врсте знања. Када се већ у једном од првих покушаја, ако не и првом, постигну такви резултати да доведу до тако развијеног научног система, онда је то најбоља потврда научне заснованости и знања и самог система. Затим, то је *изванредна логичност* овог система, која као општа карактеристика било којег научног система у овом случају достиже степен могућег обрасца, додуше тешко достижног у свим својим битним обележјима. Јер, наравно, један систем ове врсте и овог ранга има своје сопствене принципе који као такви диктирају и логичка извођења и развијања. Најзад, то је *заокруженост* тог система, јер је потпуно изграђен и ништа не недостаје од оног што је Живановић замислио, ако и није све у једнакој мери разрађено.

Ипак, уз сва појављују се неки моменти као наличје система. Пре свега, овај систем, као уосталом и многи други, показује сразмерно умањену *стварносну релеванцију*. Под тим подразумевам то да није друштвена и правна реалност онај прави извор, мотив и мерило кон-

струисања система, већ су то првенствено околиности у сфери затеченог знања, логики, класификације знања, научних дисциплина, итд. Затим, овај систем је вероватно и сувише *схематичан*, јер је и у својим општим оквирима и у појединим деловима некако затворен, развијан по круто постављеним смеровима, који не допуштају еластичнија извођења. А и иначе је овај систем некако *гломазан*, превише сложен и претерано детаљисан, па је у њега заиста тешко и „споља” ући и „унутар” њега крегати се. Ово ваља поменути пре свега зато што иначе систем излагања има битну функцију да олакша разумевање ствари.

19. Недостаци онтолошког става о праву. Живановићеви приступи, третирања и решавања основног *онтолошког питања о праву*, то јест одређење права, са свим оним консеквенцама које одатле проистичу, представља један од најсмелијих покушаја на том пољу. Али, уместо темељног *преиспитивања* погледа на тзв. позитивно право, на тзв. природно право и тзв. идеју права, Т. Живановић настоји да некако усклади ове категорије, па зато недовољно критички преузима оно што се сматра њиховом садржином. Јер, постојање ових категорија намеће и потребу да се, пре свега, испита низ момената, почевши од саме терминологије, па до садржине поменутих синтагми: дакле, неопходно је разоткривање и дубљих разлога и циљева оваквог разликовања унутар права или поводом права. А то није само научно значајно, већ и практично и идеолошки.

Остављајући по страни тзв. позитивно право, очевидно је да Т. Живановић преко идеје права или, како каже позитивног права по себи, па и природног права настоји да повеже једну метафизичку сферу, испуњену некаквим идеалитетима и фикцијама, са оним што је емпиријско, дато у друштвеној реалности. При томе, ако он прибегава и фантастичним конструкцијама о тобожњем чудесном уношењу идеје права „одједном и заувек”, онда тако нешто мора изазвати недоумице код сваког оног ко покушава да разјасни сложеност права, али и да пронађе друштвене и идејне поводе разноврсних метафизичких и идеалистичких конструкција. Такве конструкције су неубудљиве и чак потпуно неосноване, ако изостаје каква-таква аргументација. По свему судећи, Т. Живановић је више водио рачуна о томе како да укључи и тековине правне мисли, које су се бавиле идејом права и природним правом, у оквире свог синтетизма него о томе како и зашто такве тековине постоје, који су њихови друштвени и идејни корени.

Међутим, и овакви његови покушаји и решења имају велики значај, јер снажно упозоравају на потребу избегавања свих једностраних и олакхих порицања било какве основе за размишљање о природном праву, правним идејама итд. када се већ полази од позитивног права. Штавише, по мом мишљењу, и овакво проблематизовање може много допринети научном разматрању целокупног права, онаквог какво је у реалности, са свим његовим различитим слојевима, оним што је нужно и оним што је могуће, што је резултат објективних потреба, али и што је плод пукe произвољности властодржаца, итд. Уз претпоставку, наравно, да је претходно дат јасан и утемељен одговор на питање о појму права.

20. Раскорак између полазишта за конструкцију система трипартиције кривичног права и система синтетичке правне филозофије. За-

нимљиво је да се у Живановићевом научном систему и његовом синтетизму откривају и главне тачке за једну делотворну критику. Те тачке налазе се у *видљивом раскораку између конструкције трипартитног система у кривичном праву и конструкције система синтетичке правне филозофије*. Иако тај раскорак ублажавају и стварна садржина оба та система, као и настојања Т. Живановића да га донекле смањи (али, нигде на то изричито не упозорава, ако је уопште томе и придавао значај!), а за све то се могу наћи и убедљива објашњења — управо о томе ваља претходно расправљати да би се адекватно расправљало и о многим другим питањима.

Као кривичар Т. Живановић је најпре конструисао *трипартитни систем* заснован на правним институтима кривац, дело и казна и тако превазишао традицијом одржавану бипартицију, представљену институтима дело и казна. И то је изванредно и дубоко развијао у свим својим радовима на подручју кривичног права(52). Основу за то је дао још пре првог светског рата. Али, карактеристично је и то да је касније баш такву конструкцију филозофски и етички оправдавао и заснивао својим сразмерно кратким и изванредно концизним, целовитим *трипартитним системом етике*(53). Зато ту изричито разматра проблеме бипартиције и трипартиције, па одлучно аргументише трипартицију: (не)морално дело, морални кривац, морално санкција. Но, ако је тако у етици као „филозофији моралној“, како он каже, онда би се очекивало да и у правној филозофији исто тако заснује трипартицијом цео систем. Поготово зато што је по традицији правна филозофија најчешће изведена из моралне филозофије. Међутим, кад је већ у основи конструисао систем кривичног права Т. Живановић се крајем првог светског рата дубоко позабавио и филозофијом права и дошао до закључка да треба конструисати двоврсну синтетичку правну филозофију, то јест најпре синтетичку филозофију права, па затим синтетички филозофију правних наука. То је диктирало целу конструкцију овог система, па се у њој некако „изгубио“ систем трипартиције. Наиме, он ту уопште не фигурира као у етици! Додуше, Т. Живановић не пропушта да нагласи *персонализам* филозофије права(54) то јест значај појма субјекта, о чему и касније детаљно говори, али у друкчијим системским склоповима (55). Исто тако, наравно, он у новим контекстима говори и о делу и о санкцији, али те првобитно *кључне појмове* распоређује на сасвим други начин, у низу других појмова, па све то даје и друкчију слику о стварима. Тако је у самим полазиштима настао *раскорак између двају система, а тај раскорак се показује и у свим каснијим разрадама и резултатима*. Тако је овај велики систематичар, управо због чврстине својих полазишта и доследности у извођењу двају различито и у разном време заснованих система, дозволио постојање таквог раскорака. И тај раскорак нису могла отклонити ни иначе у свом систему *веома систематична разматрања*. У томе су и предности и мањкавости система.

(52) Вид. подбелешку бр. 39.

(53) Т. Живановић, *Основни проблеми Етике (Филозофије моралне)*, Српска Краљевска Академија, „Глас“ CLXIV, Други разред, Филозофско-филошке, друштвене и историјске науке, 84, Београд, 1935, стр. 45—94.

(54) Т. Живановић, *Систем...* књига II, стр. 184—185.

(55) Т. Живановић, *Систем...* књ. III, стр. 275—299.

Све ово је, свакако, поучно за сваког систематичара и сваку систематизацију. Најважније је то да сама *систематика* много значи, да чак и иста знања, појмови и поставке у различитим систематикама имају и различиту вредност и домаћај. А различита знања само по себи изискују и одговарајућу систематику. И то нарочито када се врше синтетизовања одређених знања. Тада је систематика једно од најмоћнијих оруђа, али и показатељ успешног синтетизовања.

21. **Изостављање свих знања о држави.** Једна од великих дилема правне науке модерног доба јесте и *начин и степен* укључења у њене оквири и одређених знања о *држави*, па без обзира на то да ли се знања о држави развијају самостално у виду засебних дисциплина или се, пак, она јављају у склопу политичких наука. А то је само извесна консеквенца одређења и права и државе, а нарочито решавања питања о међусобном односу ових друштвених творевина. Зависно од тога, али и по неким инерцијама или под притиском очигледних чињеница и потреба, многи писци у већој или мањој мери разматрају и разне моменте државе у конституисаним правним дисциплинама, како конкретним и позитивноправним тако и апстрактним и теоријскоправним. С обзиром на то, наравно, и Т. Живановић је морао заузети извесни став у том погледу, утолико пре и више што је предузео синтетизовање свих *релевантних знања* о праву. Тај његов став карактеришу два настојања: прво, максимално могуће раздвајање права од државе и друго, отклањање свих наслага знања о држави из целокупне науке о праву. Тако, по њему, очишћена правна знања заслужују синтетизовање, а знања о држави као *нерелевантна* потпуно изостају у његовом синтетизму, односно сведена су на занемарљиву меру. Тако је Т. Живановић доследније и потпуније учинио оно што је, по општем утиску и стварно, основна тежња правне науке у изградњи својих знања. Међутим, по мом мишљењу, управо у томе се налази *главна мањкавост и слабост целокупнога његовог синтетизма*. То се може сразмерно лако запазити, а ни критичка запажања немају неке озбиљније препреке.

У назначена два настојања Т. Живановић, додуше, не уноси ни некакву посебну аргументацију, а ни нека посебна разматрања. Све је то, углавном, имплицирано у самој структури његовог система и особеностима његовог синтетизовања. А одговарајући искази су, зато, обележени аподиктичношћу и стварањем привида као да ту и нема неких озбиљних проблема који неминовно прате један овакав синтетичарски појмун. Зато, сваки приступ овоме и нека аргументација сами по себи откривају стварни значај и везе између државе и права, али исто тако и знања о овим творевинама.

Упозоривши на то да се у синтетичкој правној филозофији појам *права* јавља у два вида, *логичком* и *енциклопедијском (екстензивном)*, Т. Живановић истиче владајуће схватање о праву као укључности прописа, норми или правила, које карактерише државна принудност⁽⁵⁶⁾. То би значило да се подразумева непосредна и нераздвојна повезаност права с државом. Али, када говори о држави Т. Живановић сматра дозвољним да упозори да се *појам државе* у синтетизовању узима само за

(56) Т. Живановић, *ibid.* стр. 74—89.

означавање једне међу осталим правним установама, па самим тим нема разлога за његово изједначење у рангу с појмом права(57). Ипак, сн у разматрањима која изискују и помињање државе касније често узгред говори о држави-друштву, вероватно мислећи на државну заједницу или нешто што није само правна установа(58). У сваком случају његово изостављање целокупних знања о држави као нерелевантних и сувишних не може а да не изазове низ питања. Како је могуће државу третирати само као правну установу, то јест као садржину одређеног низа прописа, када се већ полази од тога да је државна принуда, дакле и држава присутна у целом праву? И како се може једна таква творевина и такав појам изједначити с многим другим који, у ствари, такав значај немају? А ако се третира само као правна установа, па смести само, рецимо, у уставно право, односно шире у државно право или јавно право, тиме се некако сужава њена присутност и у другим подручјима. Но, чак и с таквим решењем постаје јасно да држава не добија адекватно место у синтетизовању знања. У ствари, сам Т. Живановић напосто изоставља неко посебно и адекватно третирање проблематике државе. То се осећа као велико изостављање баш *резултата правне науке* у Живановићевом синтетизму. Довољно је подсетити да су, рецимо, *Келзен* својом „чистом правном науком“ и *Диги* својом „Расправом о уставном праву“ пружили колико знања о праву толико и знања о држави. Ако чак Келзену није сметало да у свом нормативизму, вероватно и најзначајнијем достигнућу правне науке досад, нађе места и за сва знања о држави, додуже с циљем да докаже не само блискост државе и права већ и њихову истоветност(59) — онда Живановићево изостављање нема много оправдања. Исто тако, *Дигијева* разматрања о држави баш у склопу темељног истраживања уставног права(60) која су такође веома значајна и утицајна, морала су добити одговарајуће место и приликом једног синтетизовања правних знања. То су само два примера који у највишем степену илуструју Живановићево некако „насилно“ и неприродно изостављање знања о држави. Отуда, вероватно, и просторно и по начину третирања Т. Живановић овим великанима не даје сразмерно одговарајуће место у свом синтетизовању. Поред тога, свима је добро познато да су *Кант* и *Хегел*, а за њима и многи други правни филозофи баш у својим разматрањима о праву подједнако излагали и схватања о држави.

Према томе, ако је Т. Живановић оправдано сматрао да синтетизовање правних знања подразумева подједнако вођење рачуна о свим тековинама тих знања — а нарочито ако оне дају битан печат, показују одговарајуће домете и вредности — онда се сваким *изостављањем* ових, у неком иоле амбициознијем синтетичарском подухвату унапред мири с неизбежношћу да тако настане *полу-синтетизам*. Хтело се или не, такав синтетизам никако није у стању ни да предочи праву логичку структуру знања, а ни да пружи адекватну слику о структури појмова, њиховом редоследу, повезаности итд. Нема сумње да је Т. Живановић, ипак, не

(57) Т. Живановић, *Систем*... књ. II, стр. 48—49.

(58) Т. Живановић, *Систем*... књ. III, стр. 643.

(59) Ханс Келзен, *Општа теорија права и државе*, превели Др Радомир Д. Лукић и Милорад В. Симић, Београд, 1951, стр. 179—258.

(60) Léon Duguit, *Traité de Droit constitutionnel*, 3. éd., Vol. I—V, Paris, 1927—1928.

само својом *схематском конструкцијом извршио самоограничење свог синтетизма* него је истовремено и подлегао утицају једне преовлађујуће струје. Ако је то и доказ да нико не може прекорачити пранице своје епохе, то утолико више омогућује да се заснује и критичко претресање чак и таквих најкрупнијих и најзначајнијих синтетичарских подухвата какав је Живановићев. У ствари, тако се види од коликог значаја је утврђивање одговарајућих појмова о праву и држави, па сходно томе и *поставке о јединству државе и права*(61). То има најдалекосежније консеквенце у конструисању било којих теоретских знања, а камоли оних која представљају било који облик синтетизовања. Наиме, по мом мишљењу, *предстоји синтетизовање државно-правних знања или, тачније, интегрисање знања о праву и о држави у виду државно-правне науке*. Ове напомене, разуме се, дају се с једног таквог становишта.

22. **Живановићев синтетизам и марксизам.** Самим тим откривају се, дакле, и простори за различите *трансцендентне критике* Живановићевог синтетизма. Такве критике могуће су, пре свега, са становишта сваког *анализијазма* у праву, као супротности синтетизму. Но, и свако друкчије гледиште о кључним проблемима који се налазе у овом синтетизму представља само по себи својеврсну критику или може бити искоришћено за непосредну и изричиту критику. А постојање различитих гледишта само потврђује да се научна истина као неки пуки апсолут не налази ни у једном, већ се постепено и свестраним наплетком знања унапређује и употпуњава. При томе, најважније је да *могућности критике не означавају* саме по себи и обезвређивање научних достигнућа(62). Априорна истина није у поседу ни предмета критике ни саме критике.

Пошто у владајућој јуриспруденцији главно место заузимају нормативна и позитивистичка гледишта, то значи да баш она у *светској науци* представљају основу за критичко процењивање Живановићевог синтетизма. Ако таквих значајних расправа до сада није било, онда то значи да вероватно није сасвим сазрела ситуација за својеврсно актуелизовање и заоштравање сукоба између анализијазма и синтетизма. Уосталом, ни поводом других синтеза, односно покушаја унификације и интеграције знања у правној науци нису вођене довољно примерене и специфичне расправе, мада уобичајене разлике у схватањима у разним теоријама неизбежно долазе до изражаја. Зато, вероватно је та околност од већег утицаја него онај неизбежан „хендикеп“ припадника малих народа и култура на светској сцени, који су већ самим тим стављени далеко иза представника најразвијенијих средина.

Овде искрсава и питање међусобног односа Живановићевог синтетизма и *марксистичке теорије права*. С обзиром на време свог заснивања, развоја и опште услове завршавања овај синтетизам није ни могао бити „марксистички“ (ако такав израз има икаквог смисла који се не своди на банално етикетање?). Т. Живановић је практично зацртао изградњу система педесетих година, после којих је тек у светској правној науци уследио значајан продор и марксистичког погледа на право.

(61) С. Врачар, *Методолошки значај поставке о органском јединству државе и права*, „Анали Правног факултета у Београду“ 1—2/1962, стр. 66—84.

(62) С. Врачар, *Оцена три главне филозофскоправне књиге Томе Живановића*, „Зборник за теорију права“, изд. Српске академије наука и уметности, свеска II, 1982, стр. 248.

Од тада је и наша теорија права почела да показује своје прве и свакако значајне резултате, и то на марксистичкој основи. Иако је обратио пажњу на неке резултате совјетске теорије права, Т. Живановић, рецимо, није познавао тековине постоктобарског периода (Рајснер, Стучка, Пашуканис и др.). У позним годинама овај велики научник је морао да усредсреди енергију на довршење својих замисли, па су и многе тековине — међу њима и марксистичке — морале остати изван његових увида, а поготову оних темељних синтетичких прерада, систематизација и класификација какве су својствене овом великану. Но, с друге стране, несумњиво је да баш *марксистичка теорија права* пружа једно *становиште* за плодносно критичко сагледавање и процењивање места и значаја Живановићевог синтетизма.

Закључак

У једном таквом сагледавању и процењивању Живановићев филозофскоправни синтетизам по свему, по својим полазиштима и резултатима, представља једну од најзначајнијих тековина у развоју светске правне науке управо у оном добу када је она доживљавала буран и свестран напредак. Утолико пре и више једно овако велико и значајно достигнуће добија у свом изузетном значају за науку и културу свог народа, односно југословенску правну науку. У тим спојевима и преливањима партикуларно и универзално обликованих тековина правне мисли налазе се извори, оквири и гаранције њихових непорецивих вредности.

Тома Живановић спада у ред оних изузетних великана правне мисли који су не само осетили потребу за синтетизовањем постојећих правних знања, већ су непосредно и битно баш својим доприносом обогатили правну науку, веома проширили њене хоризонте, открили њене даље и нове могућности, учинили нове крупне кораке у њеном сталном напредовању. У том погледу, по мом мишљењу, Т. Живановић има и највеће заслуге у *критици* и *нужном превазилажењу* не само *аналитизма*, већ и дубоко увреженог *редукционизма*, који су доминирали и још увек доминирају у правној науци. Уместо настојања да се бескрајна сложеност правног света истражује првенствено или само с гледишта његових саставних елемената или, пак, да се све редукује на неки од постојећих елемената, Т. Живановић свим својим хтењима и остварењима, у ствари, поставља веома значајне и чврсте темеље за сва настојања да се што више и адекватније обухвати и схвати целина правног света. Уз то и нарочито Живановићев програм и његови резултати у погледу *синтетизовања* већ постојећих знања свакако представљају један од најупечатљивијих показатеља како се на тековинама могу развијати нова знања. Зато су сва његова достигнућа у правцу *сједињавања, унификације, синтезе* истовремено и *нови резултати* правне мисли без којих је немогуће или битно отежано било које и какво напредовање у савременој правној науци, а нарочито нашој.

Захваљујући својој специфичности, изграђености и довршености, Живановићев филозофскоправни синтетизам заузима посебно и значајно место у општем току *интегрисања правних знања*, који је све очиглед-

нији као противтежа дезинтегрисања и партикуларизовања правних знања. У лицу сразмерно мањег броја научника у свету, али с великим или значајним резултатима, постепено се учвршћује *интегрализам* у правној науци. Тај интегрализам, зато, као једну од својих најзначајнијих и најзанимљивијих варијаната садржи и Живановићев филозофскоправни синтетизам. *Својим предметом, методом и садржином Живановићев филозофскоправни синтетизам је свакако један од угаоних каменова и стубова модерног интегрализма у правној науци.* Оцењујући га тако, наравно, можемо и на прави начин и у пуној мери да изражавамо не само поштовање и дивљење према оваквим научним резултатима, већ и да их користимо у сопственим истраживањима. Освојивши неке врхове у правној науци, захваљујући баш Живановићевим врхунским достигнућима, отварају нам се и нови и шири хоризонти посматрања и истраживања права.

Зато, стогодишњица рођења Томе Живановића само подстиче размишљања како о тим тековинама тако и о могућностима даљег развоја правне науке.

SUMMARY

POINTS OF DEPARTURE OF THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL COMPREHENSION OF TOMA ŽIVANOVIĆ

In the first part of his discussion, which he titled »Indication of certain points of departure«, the author defines philosophical and legal comprehension as an endeavour which is adverse to the ruling analytic conception in legal science, and which is characterised by the process of bringing together of all existing knowledge, predominantly, within the framework of one philosophical and legal standpoint (concept). This is clearly reflected in the very significant and huge, comprehensive work of Toma Živanović. In the text in which he set out his (program) views (in fact the preface to his first book, the »System of Comprehensive Legal Philosophy«, 1921), Toma Živanović determined all points of departure relevant to such a study, indicating also the general construction of his very complex and twofold system, firstly, the comprehensive philosophy of law; secondly, the comprehensive philosophy of legal sciences. Having pointed out certain circumstances which must have made impact of this Živanović's determination, the author especially explains his results in the comprehension of concepts and knowledge. Živanović does this by application of his method of so-called generalised abstractions. The final result of this approach and undertaking is this very comprehension of positive law, natural law and the idea of law in Živanović's theory.

In the second part of his discussion, titled »Certain characteristics of the indicated points of departure«, the author firstly emphasises the rare talent, the working capacity, devotion to the achievement of set aims, the six decades of continuous work Živanović had spent on his system. But it must be mentioned that he worked in an culturally and scientifically undeveloped environment, so that his comprehensive work embodied the results achieved by the European and world legal science so far i.e. the

traditional jurisprudence. That is why his comprehension has room for the main branches of legal thought, study-investigation, and practical work in the branch of law: positivism as the dominant stream of thought, *jus naturale* — which had always been the main characteristic of legal philosophy, realism, which was present by way of empirical-sociological study of law. Of course, all other streams of thought and results of the traditional jurisprudence have also been subjected to certain comprehensive study in Živanović's system. This had been possible, before all else, because Živanović had not been only a mere compiler or eclectic, but a profound thinker and original, creative scientist, setting forth his own general philosophical view and his own concept of law and jurisprudence, offering numerous original and creative resolutions of key problems (such as the three-partite theory in criminal law, etc.). Owing to this fact, Živanović has succeeded in arriving at an amazing and complete system, in which there has been achieved a comprehension of the subject (i.e. that which pertains to the very object of the study), of methodic comprehension (i.e. which is expressed in the applied method of study), and substantial comprehension (i.e. that which has been verified in the achieved results). Consequently, Živanović's system reflects a union of ontological, gnoseological and axiological problems in the sphere of legal thought. Therefrom are derived the main characteristics of Živanović's system (extraordinary construction, complexity, variety, coherence etc.) and an enormous originality of Živanović himself, but which has never transformed into any kind of extremism.

In the third part of his discussion, titled »Critical review of the points of departure and the results of Živanović's comprehension«, the author explains the contradictions within the traditional jurisprudence, unavoidably influencing certain immanent contradictions in Živanović's comprehensive system. Namely, there are in this system elements which correspond to the achievement, but also the failures of the traditional jurisprudence, there are to be found together old results and the novelties of modern legal thought. His comprehension is twofold, showing both comprehensive tendencies in the modern jurisprudence and the personal contributions of T. Živanović himself. Also, the main result of all this is the comprehension of knowledge, construction of a system compatible to the state of thought, and not a real state of affairs in the development of the modern legal system and the State. This is in connection with Živanović's resolution of the main ontological problem relating to law *tj.* a unification of positive law, *jus naturale* and the concepts of law. But, the main objection to this would be that there is an obvious diversity in the points of departure for the construction of the threepartite system of criminal law and the construction of the system of comprehensive legal philosophy. The principles of constructions of these two systems are not the same or at least they show considerable diversity. Also another objection could be made due to the omission of knowledge pertaining to the State in a comprehension of this kind. Otherwise, certain criticism of this comprehension would be justified from the point of view of every analytic theory, including Marxism.

In the last part of the discussion, titled »Conclusion« the author stresses the huge scientific significance and value of Živanović's study, especially for future and different comprehensive works. Generally speaking this scientist ranks at the very top of world science, which, at the same time, means that he has invaluable merit in the development of our legal science.

RÉSUMÉ

LES FONDS DU SYNTHÉTISME PHILOSOPHIQUE ET JURIDIQUE ÉLABORÉ PAR TOMA ŽIVANOVIĆ

L'auteur examine, dans la première partie, nommée «La désignation de quelques points de départ», le synthétisme philosophique et juridique, comme une tendance opposée à analytique régnante dans la doctrine juridique et caractérisée par la liaison et par l'englobement des connaissances existantes dans le cadre d'un seul point du vue philosophique et juridique. On peut bien voir ça dans l'entreprise immense synthétique de Toma Živanović. Dans son texte programmatique (c'est à dire, dans l'introduction de son premier livre *«Le système de philosophie synthétique»* 1921), il établit tous les points de départ pour ces examinations et il indique la construction générale de ce système complexe et de deux espèces: de la philosophie juridique synthétique et de la philosophie synthétique du science juridique. En montrant des circonstances qui ont influencées l'opinion de Toma Živanović, l'auteur présente les résultats du synthèse des notions et des connaissances. Živanović fait ça en utilisant sa méthode d'abstraction généralisée. Le résultat extrême de ces accès et ces prises est l'unification de droit positif, droit naturel et l'idée de droit de théorie de Toma Živanović.

Dans la deuxième partie, «Quelques particularités des points du départ désignés», l'auteur fait remarquer le talent extraordinaire, le capacité de travail, le dévouement à la réalisation des devoirs posés, les soixante années du travail sur cet système, de Toma Živanović. Il a travaillé, cependant dans un environ nondeveloppé culturellement et scientifi- quement, alors sa synthèse englobe les résultats de science juridique européenne et mondiale. Il a examiné dans sa synthèse des sens principaux de pensée juridique, des recherches et des travaux pratique dans le domaine du droit: le positivisme, comme le courant dminant, le jus-naturalisme qui est toujours le trait principal de pensée philosophique et juridique, le réalisme introduit par des recherches empiriques et sociologiques de droit. Les autres courants et les résultats de jurisprudence traditionnelle sont aussi traités synthétiquement dans le système de Toma Živanović. Tous ça était possible, car Toma Živanović n'était pas seulement un compilateur ou un éclectique, mais un grand penseur et un créateur original qui a construit son propre système de philosophie et son propre point de vue sur le droit et la science juridique et qui a donné des solutions originales des questionsclés (par exemple: en droit pénal, la théorie de tripartition etc.). Grâce à tout ça, Živanović a réussi à construire le système émerveille et complet qui réalise l'unité du synthétisme de sujet (c'est à dire celui qui se rapport au sujet d'examin), du synthétisme de méthode (c'est à dire celui qui s'exprime en méthodes d'examin utilisées), du synthétisme de contenu (c'est à dire celui qui s'affirme dans des résultats réalisés). Le système de Toma Živanović montre l'unité de problématique ontologique, gnoséologique et axiologique dans le domaine de pensée juridique. De là découlent des caractéristiques principaux du système de Toma Živanović (la construction extraordinaire, la complexité, la cohérence etc.) et l'originalité profonde qui n'a jamais passée en extrémisme.

Dans la troisième partie, «La vue critique des points de départs et des résultats du synthétisme de Toma Živanović» l'auteur fait remarquer des contradictions du jurisprudence traditionnelle qui ont provoqué des contradiction dans le synthétisme de Živanović. Ce synthétisme comprend des éléments du jurisprudences traditioneles positives, mais aussi ses contradictions et des nouveautés de pensée juridique moderne. Ce système est de deux espèces, il montre la tendance du synthétisme en science juridique nouvel et le revenu de Toma Živanović. Le résultat fondamental est la synthèse des connaissances, la construction du système qui convient

au état de la pensée, et non pas au état objectif du développement du système juridique moderne et d'Etat. Tout ça est en connexion avec la solution du problème élémentaire ontologique de droit, c'est à dire, l'englobement de droit positif, droit naturel et l'idée de droit. L'objection principale est le conflit évident entre les points de départ pour la construction du système de tripartition en droit penal et pour la construction du système de philosophie juridique et synthétique. Les principes de construction de ces deux systèmes ne sont pas les mêmes ou bien, ils montrent des différences importants. L'objection ets aussi et l'omission de tous les connaissances sur l'Etat dans ce synthétisme. Les objections sont possibles de chaque théories analytiques et marxistes.

Dans la »Conclusion«, l'auteur accentue l'importance scientifique vaste et la valuer des recherches de Živanović et spécialement pour les autres et différentes syntèses. Ce savant appartient au commet du science mondial et il a des mérites innappréciables pour le développement de notre science juridique.